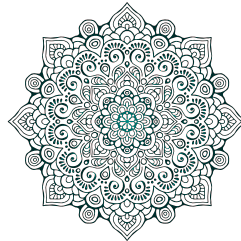

Edebali
İslamiyat
Dergisi

Edebali İslamiyat Dergisi
Edebali Islamic Journal
مجلة أدب بالي الإسلامية

EDEBALİ İSLAMİYAT DERGİSİ

Edebali Islamic Journal

Cilt/Volume: 3 Sayı/Issue: 6 Kasım, 2019/November 2019

E-ISSN: 2587-0955

Kapsam / Scope: İlahiyat (Dînî Araştırmalar ve İslam Araştırmaları) ve Sosyal Bilimler /
Theology (Religious Researches and Islamic Researches) and Social Sciences

Periyot / Period: Yılda 2 Sayı (31 Mayıs & 30 Kasım) / Biannual (31 May & 30 November)

Yayın Dili / Publication Language: Türkçe & İngilizce & Arapça / Turkish & English & Arabic

edebali islamiyat dergisi uluslararası bilimsel hakemli bir dergidir.

edebali islamic journal is an international peer-reviewed academic journal.

Dergide yayımlanan makalelerin telif hakları Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dekanlığına, hukuki sorumluluğu da yazarlarına aittir.

Copyright of the articles, published in the journal is owned by the Deanship of the Faculty of Islamic Sciences, Bilecik Seyh Edebali University; and the authors have the legal responsibility.

EDEBALİ İSLAMİYAT DERGİSİ

Edebali Islamic Journal

Cilt/Volume: 3 Sayı/Issue: 6, Kasım 2019/November 2019

E-ISSN: 2587-0955

Sahibi / Owner

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi Adına / on Behalf of Bilecik Şeyh Edebali University, Faculty of Islamic Sciences

Prof. Dr. İbrahim TAŞ (ibrahim.tas@bilecik.edu.tr)

Bilecik Şeyh Edebali Uni, Faculty of Islamic Sciences, Bilecik, Turkey

Yazı İşleri Müdürü / Responsible Manager

Özcan ÇINAR (ozcan.cinar@bilecik.edu.tr)

Bilecik Şeyh Edebali Uni, Faculty of Islamic Sciences

Editör / Editor in Chief

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Fatih YALÇIN (fatih.yalcin@bilecik.edu.tr)

Bilecik Şeyh Edebali Uni, Faculty of Islamic Sciences, Bilecik, Turkey

Editör Yardımcısı / Editorial Assistant

Doç. Dr. Avnullah Enes ATEŞ (enes.ates@bilecik.edu.tr)

Bilecik Şeyh Edebali Uni, Faculty of Islamic Sciences, Bilecik, Turkey

Yazı Takip / Secretary

Arş. Gör. Ömer SAZAK (omer.sazak@bilecik.edu.tr)

Bilecik Şeyh Edebali Uni, Faculty of Islamic Sciences, Bilecik, Turkey

Yayın Kurulu / Editorial Board

Doç. Dr. Mustafa BAŞ (mustafa.bas@bilecik.edu.tr)

Bilecik Şeyh Edebali Uni, Faculty of Islamic Sciences, Bilecik, Turkey

Doç. Dr. Saim YILMAZ (saimy@sakarya.edu.tr)

Sakarya Uni, Faculty of Theology, Sakarya, Turkey

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet AYDIN (ahmet.aydin@bilecik.edu.tr)

Bilecik Şeyh Edebali Uni, Faculty of Islamic Sciences, Bilecik, Turkey

Doç. Dr. A. Enes ATEŞ (enes.ates@bilecik.edu.tr)

Bilecik Şeyh Edebali Univ, Faculty of Islamic Sciences, Bilecik, Turkey

Doç. Dr. Adnan ARSLAN (adnan.arslan@bilecik.edu.tr)

Bilecik Şeyh Edebali Uni, Faculty of Islamic Sciences, Bilecik, Turkey

Dr. Öğr. Üyesi Aybıçe TOSUN (aybicetosun@gmail.com)

Eskişehir Osmangazi Uni, Faculty of Theology, Eskişehir, Turkey

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin MARAZ (huseyin.maraz@bilecik.edu.tr)

Bilecik Şeyh Edebali Uni, Faculty of Islamic Sciences, Bilecik, Turkey

Dr. Öğr. Üyesi M. Fatih YALÇIN (fatih.yalcin@bilecik.edu.tr)

Bilecik Şeyh Edebali Uni, Faculty of Islamic Sciences, Bilecik, Turkey

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet HABERLİ (mehmet.haberli@bilecik.edu.tr)

Bilecik Şeyh Edebali Uni, Faculty of Islamic Sciences, Bilecik, Turkey

Dr. Öğr. Üyesi Sezai ENGİN (sezaiengin52@hotmail.com)

Eskişehir Osmangazi Uni, Faculty of Theology, Eskişehir, Turkey

Redaktör / Redactor

Doç. Dr. Avnullah Enes ATEŞ (enes.ates@bilecik.edu.tr)

Bilecik Şeyh Edebali Uni, Faculty of Islamic Sciences, Bilecik, Turkey

Öğr. Gör. Enes VELİ (enes.veli@bilecik.edu.tr)

Bilecik Şeyh Edebali Uni, Faculty of Islamic Sciences, Bilecik, Turkey

Arş. Gör. Muharrem TURAN (muharrem.turan@bilecik.edu.tr)

Bilecik Şeyh Edebali Uni, Faculty of Islamic Sciences, Bilecik, Turkey

Web Sayfası Sorumlusu / Web Page Responsible

Öğr. Gör. Enes VELİ (enes.veli@bilecik.edu.tr)

Bilecik Şeyh Edebali Uni, Faculty of Islamic Sciences, Bilecik, Turkey

İç Tasarım / Design

Öğr. Gör. Enes VELİ (enes.veli@bilecik.edu.tr)

Bilecik Şeyh Edebali Uni, Faculty of Islamic Sciences, Bilecik, Turkey

Arş. Gör. Ahmet ÖKDEM (ahmet.okdem@bilecik.edu.tr)

Bilecik Şeyh Edebali Uni, Faculty of Islamic Sciences, Bilecik, Turkey

Ön Okuma-Son Okuma

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Öğretim Elemanları

Yazışma Adresi / Correspondences

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Gülümbe /BİLECİK

Tel: 0 (228) 214 1273 **Faks:** 0 (228) 214 1272

web sayfası/web page: <http://dergipark.gov.tr/edid>

e-posta/ e-mail: iifdergi@bilecik.edu.tr

Danışma Kurulu/Advisory Board

- Prof. Dr. Abdurrahman ÖZDEMİR (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet Turan ARSLAN (Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali BULUT (Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi)
Prof. Dr. Cağfer KARADAŞ (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Davut YAYLALI (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Eyüp BEKİRYAZICI (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Hacı Mehmet GÜNAY (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Halil İbrahim KAÇAR (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin AYDIN (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Dursun HAZER (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmet EMRE (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Ali BÜYÜKKARA (Şehir Üniversitesi)
Prof. Dr. Mizra TOKPINAR (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat SÜLÜN (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Necdet TOSUN (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer ÇELİK (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Ali KARATAŞ (Sakarya Üniversitesi)
Doç. Dr. Arapatiguli (Çin Kuzeybatı Milliyetler Üniversitesi)
Doç. Dr. Halit ÖZKAN (Şehir Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet GÜNEŞ (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Necmeddin KIZILKAYA (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Şahin GÜVEN (Erciyes Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Harun ABACI (Pamukkale Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi İsmail YALÇIN (Selçuk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed TANDOĞAN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÖZTURAN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Sayı Hakemleri/Referee Board of this issue

edebali islamiyat dergisi en az iki hakemin görev aldığı çift tarafı kör hakemlik sistemi kullanmaktadır.

edebali islamic journal uses double - blind review fulfilled by at least two reviewers.

Açık Erişim Politikası | Open Access Policy

edebali islamiyat dergisi içeriğine anında açık erişim sağlamaktadır.
edebali islamic journal provides immediate open access to its content.

Editör'den

Bir yılın sonuna doğru gelirken yazarlarımızın ve ekibimizin özverilerinin semeresi olan dergimizin 6. sayısı ile karşınıza çıkmanın saadetini paylaşmak isterim. Cumhurbaşkanlığı Genelgesi ile 2019 yılının 'Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı' olarak ilan edilmesi dolayısıyla dergimizin bu sayısını, Prof. Dr. Fuat SEZGİN'in anısına ithaf etmek isterim.

Söz konusu sayıda iki makale ile iki kitap değerlendirmesi bulunmaktadır. Emek ürünü çalışmalarını bize gönderen yazarlara, değerli katkılarından dolayı hakemlerimize, danışma ve yayın kurulu üyelerimize, yazı takip ekibine, iç tasarımı yapan ve yazıların ilk ve son okumasını gerçekleştiren bütün çalışma arkadaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Uluslararası hakemli bir dergi olarak okuyucuların karşısına çıkmayı hedeflediğimiz yolda dergiyle ilgili teşviklerini esirgemeyen ve her türlü desteği veren Rektörümüz Prof. Dr. İbrahim Taş'a teşekkürlerimi sunar, okuyucuların takdirine çalışmalarını takdim ederiz.

Dr. Öğr. Üyesi M. Fatih YALÇIN

Yayım ve Yazım İlkeleri / Guidelines for Publication

EDEBALI İSLAMİYAT DERGİSİ'nin İsnad Atıf Sistemini kullanacağını ve yazarların <http://www.isnadsistemi.org/guide/> adresinden detaylı bir şekilde kılavuza ulaşabileceklerini belirtmek isteriz.

*Çalışmalar, Palatino Linotype karakteri ve 10 punto ile gönderilmelidir.

*Dipnotlar ile Öz/Abstract Palatino Linotype karakteri ve 8 punto ile gönderilmelidir.

* Yazarların, <https://dergipark.org.tr/edid> adresindeki 'Yazar Rehberi' kısmından makaleler için örnek Word şablonunu edinmeleri tavsiye edilir.

*Sayfa ölçüsü üst, alt, sağ ve soldan 4 cm olmalıdır.

*Satır aralığı: Tam, Değer 14 nk; Paragraf aralığı: önce: 0 nk; sonra: 3 nk ve paragraf başı 1 cm içeriden olmalıdır.

*Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde ifade eden ve en az 100, en fazla 300 kelimedenden oluşan Türkçe ve İngilizce özet bulunmalıdır.

*Öz/Abstract içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil ve çizelge numaralarına değinilmemelidir.

*Özü takiben en az 5, en çok 8 sözcükten oluşan "Anahtar Kelimeler/ Keywords" verilmelidir.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Makaleler /Articles

**Merzifonlu Abdürrahîm-i Rûmî ve İşknâme Adlı Eserin Ona Aidiyeti / Abdurrahim al-Rûmi
Merzifoni and Issue of Attribution of the Work, Titled Ishkname to Him**

ÖMER ÖZGÜL

1-15

Modern Fas Romanına Bir Bakış / An Outlook on Moroccan Novel

TURGAY GÖKGÖZ

17-29

Kitap Değerlendirme/Book Review

**Sultan Şimşek, Ahmet Behcet ve Mesrur ve Makrur Bir Ahiret Hikayesi, Akdem Yayınları,
İstanbul, 2018./ Sultan Şimşek, Ahmet Behcet ve Mesrur ve Makrur Bir Ahiret Hikayesi, Akdem
Yayınları, İstanbul, 2018.**

TURGAY GÖKGÖZ

31-35

Kitap Değerlendirme/Book Review

**Hamza b. Ali, Mishafü'l-Münferid bi-Zâtihi, y.y, t.y, / Hamza b. Ali, Mishafü'l-Münferid bi-
Zâtihi, y.y, t.y.**

MEHMET BEŞİR ERGİN

37-43

Merzifonlu Abdürrahîm-i Rûmî ve Işknâme Adlı Eserin Ona Aidiyeti

Abdurrahim al-Rûmi Merzifoni and Issue of Attribution of the Work, Titled Ishkname to Him

ÖMER ÖZGÜL

Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı/Ankara/Türkiye

Dr., Presidency of Religious Affairs/Ankara/Türkiye

omerozgul27@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4950-1765>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 24 Eylül / September 2019

Kabul Tarihi / Date Accepted: 10 Kasım / November 2019

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Kasım / November 2019

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Kasım / November

Atıf / Citation: Özgül, Ömer. "Merzifonlu Abdürrahîm-i Rûmî ve Işknâme Adlı Eserin Ona Aidiyeti". *edid: edebali islamiyat dergisi/ edebali islamic journal* 3/6 (Kasım/November 2019): 1-15.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Web: <http://dergipark.gov.tr/edid> | <mailto:iifdergi@bilecik.edu.tr>

Copyright © Published by Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi / Bilecik Seyh Edebali University, Faculty of Islamic Sciences, Bilecik, 11230 Turkey.

Bütün hakları saklıdır. / All rights reserved.

Öz

Merzifonlu Şeyh Abdürrahîm-i Rûmî (ö. 863/1458), 15. yüzyıl Çelebi Sultan Mehmet ve Sultan II. Murad Han zamanında Anadolu'nun ünlü mutasavvıf şairlerindedir. Şeyh Zeynüddin el-Hâfî'den icazet alan Abdürrahim memleketi Merzifon'da bir aşk ateşi yakarak sıcaklığı bütün bir Anadolu'yu saracak büyük bir irşad halkası oluşturmuştur. Nitekim Abdürrahîm, şeyhi el-Hâfî'den memleketi Merzifon'a dönmek üzere izin istediğinde şeyhi ona: "*Ben seni ilâhî aşkı şûlelendirmek için Rûm diyarına gönderiyorum*" şeklinde övücü bir cevap vermiştir. *İrşâdü'l-enâm*, *Divançe-i İlâhiyât* ve *İşknâme* isimli eserlerinin hiçbirisi günümüze ulaşmamıştır. Sühreverdîye tarikatının bir kolu olan Zeyniyye tarikatı, Abdüllatîf el-Kudsî ve Şeyh Abdürrahim ile birlikte Anadolu'da yayılmaya başlamıştır. Zeyniyye'nin Anadolu'da hızla yayılması, zâhiri ilimlere vakıf sûfi kişiliğinin yanında güçlü bir şair olan Şeyh Abdürrahim'in ilâhî aşkı terennüm eden şiirleri sayesinde olmuştur. Ne yazık ki Şeyhin bu şiirlerinden sadece birkaç tanesi günümüze ulaşmıştır. En meşhuru ise şu dizelerdir:

Töbe yâ Rabbi hata yoluna gittiklerime

Bilip ettiklerime, bilmeyip ettiklerime.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Zeyniyye, Merzifon, Şâir, Abdürrahîm Rûmî, İşknâme.

Abstract

Sheikh Abdurrahim al-Rûmî (863/1458), from Merzifon, in the fifteenth century, during the time of Chalabi Sultan Mehmet and Murad Khan II, was one of the famous sufi poets of Anatolia. Abdurrahim who received an authorization from Sheikh Zain al-din al-Khâfî, created a large circle of illumination in his hometown of Merzifon that warmed the whole Anatolia. As a matter of fact, when Abdurrahim asked the Sheikh al-Khâfî for permission to return to his hometown Merzifon, the Sheikh replied him with this praising answer: "*I send you to the land of Anatolia to burn divine love*". None of his works *Divanche*, *Irshâd al-Anâm* and *İşknâme* have survived to the present day. Zainiyya order, which is a branch of Sühreverdîyya, started to spread in Anatolia together with Abdullatif al-Qudsî and Sheikh Abdurrahim. The rapid spread of Zainiyya in Anatolia was thanks to the poems of Sheikh Abdurrahim shouting the divine love, who was a powerful poet in addition to his sufi personality. Unfortunately, only a few of the Sheikh's poems have survived to the present day. The most famous one is the following couplet:

Forgive me, my Lord for going to the wrong paths

For what I knowingly do and unknowingly do.

Key words: Tasawwuf, Zainiyya, Merzifon, Poet, Abdurrahim al-Rumi, Ishkname.

1. Hayatı

Şeyh Abdürrahîm Nizameddin Zeynî, Sarı Danişmend Emir Aziz Efendi'nin oğludur. Çelebi Mehmed zamanında yaşamış meşâyihün büyüklerindedir.¹ Şiirlerinde çoğunlukla "Rûmî" mahlasını kullandığı için *Abdürrahim-i Rûmî* olarak meşhur olmuştur.² Merzifon'da dünyaya gelmiştir.³ Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte 1385-1390 yılları arasında doğduğu sa-

¹ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliya*, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar Böl., nr. 2306, I: 265.

² Vassâf, *Sefîne*, I: 266.

³ Taşköprüzâde İsmâüddin Ahmed Efendi, *Tercüme-i Şekaik-i Nu'maniyye (Hadaikü's-Şekaik)*, trc. Mehmed Mecdi Efendi (İstanbul: Dârü't-Tibâati'l-Âmire, 1269/1853), 89.

nılmaktadır.⁴ Babası o yıllarda Merzifon ve çevresinde hüküm süren Taşanoğulları Beyliğinin emirlerindedir.⁵

İlk tahsilini memleketinde tamamlayan Abdürrahim Rûmî'nin o yıllarda Osmanlık'ta müderrislik yapan Akşemseddin⁶ ile dostluk kurduğu hatta müşid-i kâmil aramak üzere birlikte yola çıktıkları rivayet edilir.⁷ Akşemseddin'in aynı yıllarda Amasya'da yaşamış olması ve kaynaklarda Şeyh Zeynüddin el-Hâfî'ye (ö. 838/1434) intisap etmek üzere Halep'e kadar yolculuk yaptığının zikredilmesi,⁸ bu kanaati desteklemektedir. Abdürrahim-i Rûmî, Akşemseddin'in aksine yoluna devam etmiş Mısır'da Zeynüddin el-Hâfî'ye mürid olmuştur.⁹

15. yüzyılda Çelebi Sultan Mehmet ve Sultan II. Murad Han zamanının ünlü mutasavvıf şairlerinden olan Abdürrahim-i Rûmî,¹⁰ 1421 yılında Merzifon'dan ayrılmış ve Mısır'da Şeyh Zeynüddin Hâfî'nin talebesi olarak onun takdirini kazanmıştır. Kısa bir süre sonra hocası ile birlikte Horasan'a gitmek üzere Mısır'dan ayrılmıştır. Zeynüddin Hâfî'nin 1428 yılında kendisine verdiği icazetnâmeden anlaşıldığına göre Dervişâbâd'da¹¹ halvete girmiştir.¹² Bazı kaynaklarda Abdürrahim-i Rûmî'nin şeyhi ile birlikte Hâfî'a gittik-

⁴ Berin Taşan, *Merzifonlu Şeyh Abdürrahim Rûmî* (İzmir: 2008), 13.

⁵ Evliya Çelebi, *Seyâhatnâme*, haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman, 2. Baskı, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008), 2/2: 481.

⁶ Bkz. Orhan F. Köprülü ve Mustafa Uzun, "Akşemseddin", *D.İ.A.* (İstanbul: 1989), 2: 299-302.

⁷ Bkz. Taşan, *Merzifonlu Şeyh Abdürrahim Rûmî*, 14.

⁸ Akşemseddin, Zeynüddin el-Hâfî'ye intisap etmek üzere yola çıkmış, ancak gördüğü rüya üzerine geri dönmüş ve Hacı Bayram-ı Veli'ye intisap etmiştir. Bkz. Ali İhsan Yurd, *Fâtih Sultan Mehmed Hân'ın Hocası Şeyh Akşemseddin: Hayatı ve Eserleri* (İstanbul: 1972), 25-26.

⁹ Taşköprüzâde, *Şekaik*, 89; Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcü't-Tevârih (Os.)* (1862), 2: 435. Evliya Çelebi (ö. 1682) ise onun Zeynüddin Hâfî'ye Bursa'da iken talebe olduğuna işaret etmektedir. Bkz. Evliya Çelebi, *Seyâhatnâme* (İstanbul: 1314), II: 399. Ancak Taşköprüzâde, Zeynüddin Hâfî'nin Bursa'ya gelmediğini belirtirse de Reşat Öngören'e göre şeyhin Bursa'ya gelmesi ihtimal dâhilindedir. Bkz. Reşat Öngören, *Âlimlerin Gözdesi Bir Tarikat Zeyniyye*, 2. Baskı (İstanbul: İnsan Yayınları, 2012), 77.

¹⁰ Âşıkpaşazâde Derviş Ahmed, *Âşıkpaşazâde Tarihi*, nşr. Ali Bey (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1332), 202. Ayrıca bkz. Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, haz. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen (İstanbul: Meral Yayınevi, ty.), I: 43; Taşköprüzâde, *Şekaik*, 82; Mihrican Odabaşı, *Tuhfe-i Nâilî Metin ve Muhteva 1. Cilt S. 234-467* (Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 2009), 285; Kemal Yavuz v.dğr., *XIV-XV. Yüzyıllar Türk Edebiyatı* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2011), 89.

¹¹ Horasan bölgesinde bir belde.

¹² İcazetnamenin metni için bkz. Abdurrahman Cami, *Nefahâtü'l-Üns min Hazarâti'l-Kuds Tercümesi*, trc. Lâmiî Çelebi (İstanbul: Marifet Yayınları, 2005), 676-79. İcazetnâmeğe ait nüshalardan birisi Süleymâniye (Yazma Bağışlar, nr. 71), diğer nüsha ise Marmara Üniversitesi Kütüphânesi'nde bulunmaktadır (Haksess, nr. 355, vr. 11a-12a). Öngören, *Zeyniyye*, 77'den naklen.

leri kaydedilmişse de icazetnâmeden anlaşıldığına göre Hâf'a değil Herat'a¹³ gitmişlerdir.

Yine icazetnâmede kaydedildiğine göre, Herat'ta altı yıl kadar kalan Abdurrahîm, burada şeyhinden Şihabüddin Sühreverdi'nin *Avârifü'l-Mearif* ve *İ'lâmü'l-Hüda*, Nevevî'nin *Kırk Hadis*'iyle Zeynüddin Hâfî'nin *Vesâyâ'l-Kudsiyye* ve *Menhecü'l-İrşâd* isimli kitabını okumuştur.¹⁴

Rûmî, 1428 yılında Merzifon'a gitmek üzere şeyhinden izin istediğinde Zeynüddin Hâfî yukarıda zikredilen kitapları okutmak ve halkı irşat etmek üzere bir icazetnâme kaleme almıştır.¹⁵ Zeynüddin Hâfî'nin icazet verdiği müridlerinden sadece üçünün ismi kaynaklarda yer almaktadır: Abdüllatif, Abdürrahîm ve Abdülmü'ti. *Abâdile* namıyla anılan bu üç mutasavvıf oldukları şehirlere göre lakap almışlardır.¹⁶ Kaynaklarda Abdürrahim-i Rûmî'nin Zeyniye tarikatı pîri Zeynüddin Hâfî'nin baş halifesi olduğu kayıtlıdır.¹⁷ Abdürrahim, şeyhi el-Hâfî'den memleketi Merzifon'a dönmek üzere izin istediğinde şeyhi ona: "*Ben seni ilâhî aşkı şûlelendirmek için Rûm diyarına (Anadolu) gönderiyorum*" şeklinde methedici bir ifadeyle izin vermiştir.¹⁸ Bu manada *Sefîne*'de geçen Zeynüddin Hâfî'nin şu sözleri oldukça vecizdir:

Bir aşk kütüğün yakıp

Diyar-ı Rûm'a attık.¹⁹

Şeyh Abdürrahim Herat'tan Merzifon'a döndükten sonra kısa zamanda ünü bütün Anadolu'ya yayılmıştı. Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden insanlar ona talebe olmak için Merzifon'a geliyorlardı. Kudretli bir şair oluşu fikirlerini yaymakta tesir gücünü artırırken aynı zamanda çevresinde büyük

¹³ İran'la Afganistan sınırları arasında bulunan Herat şehri ilk çağlardan beri doğunun sayılı kültür merkezlerinden biri idi. Coğrafya özelliği sebebiyle ticaret ve sanayi de doğu ülkelerinde özel bir yeri vardı. Onuncu asırda Arap idaresine girdiği zaman şehirde 800 mescit, 6400 saray, 3000 dükkân, 55 hamam vardı. Bu sayılar o çağa göre şehrin büyüklüğü ve ünü hakkında yeterli fikir verir. Şehir halkı sünnî idi. Uzun yıllar Sasaniler, Gazneliler, Selçuklular gibi Türk devletlerinin yönetimi altında kaldı. Abdürrahim Rumi'nin Herat'ta olduğu yıllarda (15. yüzyılın başları) ülke Timur'un oğullarının yönetimi altında idi. Herat 15. yüzyılda medreseleri ile ün yapmış bir ildi. Bkz. Taşan, *Merzifonlu Şeyh Abdürrahim Rûmî*, 19.

¹⁴ Cami, *Nefahâtü'l-Üns*, 677; Taşköprüzade, *Şekâik*, 89; *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi* (Ankara: AYK Atatürk Kültür Merkezi, 2002), I: 84.

¹⁵ Cami, *Nefahâtü'l-Üns*, 677.

¹⁶ Hoca Sadeddin, *Tâcü't-Tevârih (Os.)*, 2: 435-36; Baron Joseph Von Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi* (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1993), I: 436-37.

¹⁷ Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 2: 424.

¹⁸ Zuhuri Danışman, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* (İstanbul: 1965), 2: 192. Şekâik tercümesinde ise şu ifadeler yer almaktadır: "*Ol mazhar-ı ateş-i aşk-ı ilâhî ile memalik-i mezkûre ateş saldım.*" Bkz. Taşköprüzade, *Şekâik*, 90.

¹⁹ Vassâf, *Sefîne*, I: 266.

bir hayranlık ve heyecan uyandırıyor. ²⁰ Abdürrahim'in ününü duyan Osmanlı Padişahı II. Murad, ona Çelebi Mehmet Medresesinde (Sultaniye Medresesi) müderrislik görevi teklif etmiş ve bu görev karşılığında bir ücret talep etmemesine rağmen 1431 senesinde günlük beş akçe yevmiye ve yılda on müd (200 kile) buğday ödenmesini ferman buyurmuştur. Sultan II. Murad 1439 yılında yevmiyesini üç akçe ziyadeyle sekiz akçeye çıkarmıştır. ²¹ Şeyhin bu vazifeyi kabul ederek ücret almasını tasavvufî ilkeler açısından uygun görmeyip eleştirenler olmuş; bu eleştirilere karşı Şeyh şu cevabı vermiştir:

“Tamakâr nefsin hırs ağzını bu az lokma ile kapatmak için bu vazifeyi kabul eyledik. Maişeti temin etmeye mâtuf olan muhtelif elleri bir ele hasredip gayrısından el çektik.” ²²

Tarihî kaynaklardan Şeyh Abdürrahim'in Edirne'ye, hatta fetihten önce İstanbul'a seyahat ettiğini öğrenmekteyiz. *Tâcü't-Tevârih*'te nakledildiğine göre Şeyh, halifelerinden Ali Efendi ile birlikte Ayasofya'da bir toplantıya katılmış ve orada bulunan rahiplerle ilmî bir tartışma gerçekleştirmiştir. Tartışmanın sonunda Abdürrahim-i Rûmî'den etkilenen kırk kadar rahip Müslüman olmuştur. ²³

Abdürrahim-i Rûmî, 863/1458 yılında Merzifon'da vefat etmiştir. ²⁴ Kabri, Merzifon'da Cami-i Cedit ²⁵ mahallesinde, 1934 yılına kadar “Şeyh Abdürrahim Rûmî Sokağı” olarak bilinen ancak daha sonraları “*Eren Sokağı*” olarak değiştirilen sokakta, kendi adıyla anılan mezarlıkta olup sevenleri tarafından ziyaret edilmektedir. ²⁶ Şekâik yazarı onun biyografisini farsça bir rubâî ile şöyle bitirmektedir:

“Faydalı bir ilimle doğdu,
Bütün fikhî ve edebî bilgileri hâiz idi,
Dünyaya nur saçtı,
Şarkta doğup Garpta battı.” ²⁷

²⁰ Taşan, Merzifonlu Şeyh Abdürrahim Rûmî, 42-43.

²¹ Hoca Sadeddin, *Tâcü't-Tevârih (Os.)*, 2: 435. Abdürrahim-i Rûmî'ye Padişah II. Murad'ın verdiği dünyalığı neden kabul ettiği sorulduğunda, “nefsin tamahkâr ağzını kapatabilmek için bize uzanan çeşitli ellerden padişahın yüce elini tercih ettik.” diye cevap vermiştir. Bkz. Taşköprüzade, *Şekâik*, 89.

²² Taşköprüzade, *Şekâik*, 89.

²³ Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, haz. İsmet Parmaksızoğlu (İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979) 5: 107-108.

²⁴ Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi* (İstanbul: 1927), 3: 225.

²⁵ Sultan II. Murad tarafından yaptırılmış olup Medrese Önü Camii olarak da bilinir.

²⁶ Taşan, Merzifonlu Şeyh Abdürrahim Rûmî, 56.

²⁷ Taşköprüzade, *Şekâik*, 89.

2. Anadolu Tasavvuf Kültürüne Katkıları

XIII. yüzyılda Konya, Kayseri, Sivas, Aksaray, Kırşehir, Amasya, Niğde, Tokat, Niksar, Ankara ve Erzurum öne çıkan kültür merkezleri idi. Bu kültür merkezlerinin hâmilliğini yapan Anadolu Selçuklu sultanları, ilme, kültüre ve sanata verdikleri önemle de temayüz etmekteydiler.²⁸ Bu ortamda Maveraûnnehir, Harezm, Horasan ve diğer ilim merkezlerinden Anadolu'ya gelen dervişler sadece Yesevî mensuplarından ibaret değildi.²⁹ Anadolu'ya gelenler arasında çoğunlukla vahdet-i vücud düşüncesine sahip Sühreverdiyye ve Kübreviyye tarikatlarına mensup mutasavvıflar da bulunmaktaydı.³⁰ Sühreverdiyye tarikatı o dönemde Anadolu'da yayılma imkânı bulamamıştır. Ancak daha sonraları, XV. asrın ilk yarısında kurulan Sühreverdiyye'nin Zeyniyye kolu bu imkânı elde etmiştir.³¹ Bu tarikat Halvetîlik ve Nakşîlik gibi tekke ve dergâhları ile Anadolu'da varlık gösteremediyse de oluşturduğu kültürel etkiyi asırlarca devam ettirmiştir. Zeynüddin Hâfî'nin "*Bir aşk kütüğün yakıp, Diyâr-ı Rûm'a attık*" ifadesiyle övdüğü hâlîfesi Abdürrahim-i Rumî ve Abdüllatif-i Kudsi (ö.856/1452)³², Zeyniyye tarikatının Anadolu'da yayılmasının öncüleri olmuşlardır.³³

Zeyniyye tarikatı on beşinci yüzyıl başlarında öncelikle Horasan'da, daha sonra sırasıyla Suriye, Mısır, Irak ve Anadolu'da yayılmıştır. Zeynüddin Hâfî'nin halifelerinden Abdülmü'ti Mağribî (ö. 904/1499) ise Suriye ve Hicaz bölgesinde Zeyniyye'nin yayılmasında etkili olmuştur.³⁴

Abdüllatif Kudsi'nin halifelerinden Şeyh Vefa lakabıyla meşhur Muslihuddin Mustafa (ö. 896/1491) döneminde kemal devrine ulaşan Zeyniyye tarikatı, çevresinde daha çok devlet erkânı, şair ve yazar gibi aydın insanları

²⁸ A. Zeki Velidî Togan, *Umumî Türk Tarihi'ne Giriş* (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1981), 205.

²⁹ Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1993), 200.

³⁰ Ahmet Yaşar Ocak, *Babaîler İsyanı: Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslâm-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü* (İstanbul: 1996), 63.

³¹ Kadir Özköse, "Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Tasavvufi Zümre ve Akımların Rolü", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* VII/1 (2003): 258-259.

³² Kudüslü olması hasebiyle kaynaklarda "Makdisî" nisbesiyle de zikredilen Şeyh Abdüllatif (Abdüllatif b. Abdurrahman b. Ahmed) "İbn Gânim" olarak meşhur olmakla beraber "İbn Benâne" diye de bilinir. Molla Fenârî bir şiirinde onu "Zeynüddin" lakabıyla anmıştır. Zeyniyye'nin Anadolu ve Rumeli topraklarında yayılmasında en önemli katkı Abdüllatif Kudsi/Makdisî ve halifeleri vasıtasıyla gerçekleşmiştir. 856/1452 senesinde Bursa'da vefat eden Şeyh Makdisî'nin kabrinin yanına Zeyniyye Dergâhı inşa edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Öngören, *Zeyniyye*, 80-87; Mustafa Kara, "Abdüllatif el-Kudsi", *D.İ.A.*, (İstanbul: 1988), 1: 257-58.

³³ Mustafa Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler* (Bursa: 1990), I: 25-27.

³⁴ Taşan, Merzifonlu Şeyh Abdürrahim Rûmî, 84.

toplamış, on yedinci asırdan itibaren etkisini yavaş yavaş kaybetmeye başlamıştır.³⁵

Abdürrahim-i Rûmî'nin halifeleri arasında en meşhuru, fıkıh usûlü, tefsir ve Arap diline dair şerh ve hâşiyeler yazmakla beraber daha ziyade kelâm ilminde temayüz eden Hayâlî ismiyle meşhur Şemseddin Ahmed'dir.³⁶ Titez araştırmaları ve nâzikâne üslûbu nedeniyle Hayâlî mahlası ile şöhrat bulmuştur.³⁷ Kaynaklarda Emrullah b. Akşemseddin, Paşa Çelebi Gıyâseddin ve Kara Kemal İsmâil el-Karamânî talebeleri arasında zikredilmektedir.³⁸ Henüz 33 yaşındayken 875/1470 yılında³⁹ vefat eden Hayâlî Bursa'da Zeyniler semtinde Molla Hüsrev'in kabrine yakın bir yerde medfûndur.⁴⁰

Mevlânâ'nın Mesnevî'sini, Mesnevî-i Murâdiyye ismiyle ilk defa Türkçeye çeviren ve "Muînî" mahlası ile şiirler yazan Muînüddin bin Mustafa'nın Merzifonî'nin müridi olabileceği düşünülmektedir. Bu eserine 233 beyitlik bir bölümle başlayan Muînî, hamdele ve salveleden sonra tevhid ve na't bölümlerinin ardından sırasıyla dört halife, Mevlânâ, Şems-i Tebrizî, Sultan Veled, Şeyh Hüsameddin ve şeyhi Abdurrahîm'i methedici sözler sarfetmiştir:

Kabr karanlığıçun gam yimen
Nur-ı Rahmân'dur bize Abdurrahîm
Bu Muîn'e ya İlâh el-âlemin
Himmet-i Abdurrahim'i kıl muîn.⁴¹

Bazı araştırmacılar bu beytin sahibi Muînî'nin bir Zeyniyye tarikatı derişi olduğunu ve Merzifonî'ye intisap ettiğini, hatta halifesi olabileceğini düşünmektedirler.⁴²

³⁵ Şeyh Vefa hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Öngören, *Zeyniyye*, 132-161; "Muslihuddin Mustafa", *D.İ.A.* (İstanbul: 2006), 31: 269-271.

³⁶ Taşköprüzade, *Şekaik*, 141.

³⁷ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 1: 338.

³⁸ Adil Bebek, "Hayâlî", *D.İ.A.* (İstanbul: 1998), 17: 3-5.

³⁹ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 1: 338. Adil Bebek, Hayâlî'nin ölüm tarihi hakkında farklı rivayetler bulunduğunu ancak Bursalı Mehmed Tâhir'in tespitinin daha doğru olduğunu söylemektedir. Bkz. Bebek, "Hayâlî", 17: 4.

⁴⁰ *Osmanlı Müellifleri*'nde kaydedildiğine göre Bursa'da Zeynilerin defnedildiği bir kabristanda medfun bulunan Hayâlî'nin mezarının da bu tarikat mensuplarına has belirli bir geometrik şekilde olması, Zeyniyye tarikatına mensup olduğunu desteklemektedir. Bkz. Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 1: 338.

⁴¹ Muînüddin bin Mustafa, *Mesnevî-i Murâdiyye*, haz. Kemal Yavuz, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982), 15. Ayrıca bkz. Ahmet Topal, "Mesnevî'nin Türkçe Manzum Tercüme ve Şerhleri", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 32 (2007): 42.

⁴² Bkz. Taşan, *Merzifonlu Şeyh Abdürrahim Rûmî*, 116; Faruk K. Timurtaş, "Mesnevî'nin İlk Manzum Çevirisi", *Mevlânâ'nın 700. Ölüm Yıldönümü Dolayısıyla Uluslararası Mevlânâ Semi-*

Ayrıca *Tâcü't-Tevârih*'te kaydedilen bir menkıbeye göre, Şeyhin birlikte Ayasofya'da rahiplerle buluşmaya gittiği Ali Efendi isminde bir halifesi daha vardır.⁴³ Bazı kaynaklarda Amasyalı Şeyh Abdurrahim b. Şeyh Mehmed ile kardeşi Şeyh Nuh b. Şeyh Mehmed'in Merzifonî'nin halifelerinden olduğu zikredilirse de Reşat Öngören bunun tarihî açıdan mümkün olmadığını düşünmektedir.⁴⁴

3. Eserleri

Kaynaklarda Abdurrahîm-i Rûmî'ye ait olduğu belirtilen *İrşâdü'l-enâm*, *Divançe-i İlâhiyât* ve *Işknâme*⁴⁵ isimli eserlerin hiçbirisi günümüze ulaşmamıştır. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisinde "Abdurrahîm-i Rûmî" maddesini yazan Nihat Azamat *Işknâme* adlı eserin günümüze ulaştığını ve İstanbul Üniversitesi Kütüphânesinde Türkçe Yazma eserler 1359 numarada kayıtlı olduğunu söylemekteyse de⁴⁶ maalesef söz konusu eser Rûmî'nin *Işknâme*'si değildir.⁴⁷ İnceleme imkânı bulduğumuz bu eser baştan 31 varak eksik olup 32b yaprağında kurşun kalemle "*Şeyh Abdurrahîm Merzifonî'nin Işknâme'sidir.*" yazılıdır. Yine kapağının iç tarafında "*Manzûme-i Abdurrahîm Karahisârî*" ve "*nasâyih ve hikeme dâirdir*" şeklinde bir not mevcuttur. 994 yılının Cemâziyelahir ayının sonunda Hüseyin b. İsa isimli müstensih tarafından istinsah edilen bu eser 865 senesinde Merzifonî'nin vefatından iki yıl sonra kaleme alınmıştır.

Bu eserin Abdurrahîm Karahisârî'ye ait olabileceği değerlendirilince başka bir problem karşımıza çıkmaktadır ki; hiçbir kayıтта Karahisârî'nin *Işknâme* isminde bir eserinin olduğu zikredilmemiştir.⁴⁸ Karahisârî hakkında

neri, 1973: 15-17. Muînî'nin Abdürrahim Karahisârî'nin müridi olabileceği konusunda bkz. Süleyman Gönçer - Ahmet İlaşlı, *Afyon İli Tarihi*, 1971, 1: 381-86.

⁴³ Bkz. Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, 5: 107-108.

⁴⁴ Bkz. Öngören, *Zeyniyye*, 79.

⁴⁵ Vassâf, *Sefîne*, I: 266.

⁴⁶ Nihat Azamat, "Abdurrahîm-i Rûmî", *DİA* (İstanbul: 1988), I: 293. Ayrıca Sayın Azamat müellifin *Vesâyâ* isimli bir eserinden bahseder ki, kuvvetle muhtemel bu eser Zeynüddin Hâfî'ye ait *el-Vesâyâ'l- Kudsiyye* adlı eser olup Merzifonî'nin bu isimde bir eseri yoktur. Belki de madde yazarını bu hataya iten sebep Evliya Çelebi'nin *Vesâyâ-yı Kudsiyye*'yi Merzifonî'ye nisbet etmiş olmasıdır.

⁴⁷ Aynı şekilde Reşat Öngören de inceleme fırsatı bulduğunu belirttiği bu eseri Rûmî'ye ait zannederek eserin son sayfasında (vr. 124b) yazan 865 senesinden hareketle Merzifonî'nin ölümünün bu tarihten sonra gerçekleşmiş olması gerektiği sonucuna varmıştır. Bkz. Öngören, *Zeyniyye*, 79. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde "*Vahdetnâme*" maddesini yazan A. Azmi Bilgin 1359 numarada kayıtlı olan eserin yanlışlıkla Abdurrahîm Rûmî'ye nispet edildiğini belirtmektedir. Bkz. A. Azmi Bilgin, "*Vahdetnâme*", *D.İ.A.* (İstanbul: 2012), 42: 435-436.

⁴⁸ Şu ana kadar tespit edilebilen *Işknâmeler* hakkında bkz. Fazıl Ağış, "Abdürrahim-i Rûmî ve Abdürrahim-i Karahisârî'nin Işk-nâme'leri", *Türk Dili* 555 (1998): 250-251.

araştırmalar yapan Fazıl Ağış, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar 808 numarada kayıtlı *Vahdetnâme* adlı mesnevi ile *İşkânâme*'nin aynı eser olduğunu belirtmektedir.⁴⁹ Rûmî'ye ait olduğu sanılan *İşkânâme*, aslında Karahisârî'nin *Vahdetnâme*'sinden seçilen beyitlerden oluşmaktadır. Özellikle kitabın son sayfalarında çokça geçen aşkla ilgili beyitler dolayısıyla bu isim verilmiş olmalıdır. Kitabın adı *İşkânâme* ve yazarının ismi Abdurrahîm olunca 15. yüzyılda yaşamış olan bu iki çağdaş sûfî-şâir birbirleriyle karıştırılmıştır.

Ayrıca Karahisârî'nin *Vahdetnâme*'si hakkında doktora çalışması yapan Hacı Ömer Karpuz *Vahdetnâme*'nin Türkiye kütüphanelerinde on dört, Avrupa kütüphanelerinde de dört tane olmak üzere on sekiz nüshasını tespit etmiştir.⁵⁰ İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinin Türkçe Yazmalar Bölümünde 1359 numarada Abdurrahîm Rûmî'nin *İşkânâme*'si olarak kayıtlı bulunan nüsha da bunlar arasındadır.⁵¹ 1991 tarihli bu doktora tezinde Nuruosmaniye Kütüphanesi 4086 numarada kayıtlı nüshanın yanlışlıkla *İşkânâme* ismiyle kaydedildiği belirtilmesine rağmen İstanbul Üniversitesindeki nüsha hakkında bir şey söylenmemesi sonraları kütüphanede yeniden tasnif işlemleri sırasında yanlışlıkla Merzifonî adına kaydedildiğini düşündürmektedir. Ancak Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'ndeki "Abdurrahîm-i Rûmî" maddesinin 1988'de yazıldığı⁵² göz önüne alınırsa bu teori de boşa çıkmaktadır.

*Âşıkpaşazâde Tarihi*⁵³ ve *Sicill-i Osmânî*'de⁵⁴ Merzifonî'nin "*Menhecü'r-Reşâd*" isimli başka bir eseri olduğundan bahsedilmektedir; ancak Zeynüddin Hâfî'nin Şeyh Abdurrahîm'e verdiği 1428 tarihli icâzetnâmede bu eserin Hâfî'ye ait olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁵ Rûmî, icâzetnâmede belirtildiği şekilde şeyhinden okuduğu ve okutmaya mezun olduğu *Menhecü'r-Reşâd* ve *el-Vesâyâ'l-Kudsîyye* isimli bu iki eseri Merzifonî'ye döndükten sonra Türkçe'ye çevirmiş olmalıdır.

Eserleri hakkında en sıhhatli malumâtı veren Osmanlı Müellifleri yazarı Bursalı Mehmet Tahir Bey, Merzifonî'den günümüze sadece şu meşhur beytin sehl-i müntenî kabilinden ulaştığını söylemektedir.

“Tövbe yâ Rabbi hatâ yoluna gittiklerime

⁴⁹ Ağış, Abdürrahîm-i Rûmî ve Abdürrahîm-i Karahisârî'nin İşk-nâme'leri, 252.

⁵⁰ Hacı Ömer Karpuz, Abdurrahîm Karahisârî'nin *Vahdetnâme*'si (Gramer İncelemesi - Metin - İndeks), doktora tezi (Erzurum: 1991), I:13.

⁵¹ Karpuz, Abdurrahîm Karahisârî'nin *Vahdetnâme*'si, I:14.

⁵² Bkz. Azamat, *Abdurrahîm-i Rûmî*, I: 293.

⁵³ *Âşıkpaşazâde, Târih*, 202.

⁵⁴ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 1996), 137.

⁵⁵ Bkz. Cami, *Nefahât*, 676-79.

Bilip ettiklerime bilmeyip ettiklerime.”⁵⁶

Mutasavvıf bir şâir olup Türkçeyi çok güçlü bir şekilde kullanan Merzi-fonî'nin üç gazeli daha günümüze ulaşmıştır. Bunların ilki *Mecmû'atü'n-Nezâir'* de yer alan şu şiiirdir.

“Gül yüzün şevkında cân olsa hezâr elden çıkar
Sünbülün derdinde diller bîkarâr elden çıkar
Mest olub nergis-sıfat ey gonce leb çek câm-ı Cem
Çün geçer gül mevsimi fasl-ı bahâr elden çıkar
Serv-kaddile kenâr-ı âbı seyr it bâğa gel
Kim safâ-yi sebze lûtf-i cûybâr elden çıkar
Her seher gülşende gûş it niçe hoş elhânile
Mürgzâr olduğu bu kim mürgzâr elden çıkar
Pür gamum hem-çün benefşe yandı bağrum lâle-veş
Âh kim eyyâm-ı sohbet vasl-ı yâr elden çıkar
Gevher-i la'lün demine lâ'l-i zer dök ayş kıl
Gey sakın bir gün bu dürr-i şâhvâr elden çıkar
Ömr şehrin kıl imâret ârif ol Abdürrahim
Şehr olur virane çün kim şehriyâr elden çıkar.”⁵⁷

Edebiyat tarihçisi Sadettin Nüzhet Ergun, Abdürrahîm Karahisârî hakkında bilgi verirken Câmiü'n-Nezâir'de “Abdürrahîm” mahlaslı üç şiire daha rastladığını, bu şiiirlerden ikisinin Nesimî'ye nazîre ve kısmen mutasavvıfâne, diğer şiiirin ise lâdini mahiyette olduğunu belirttiikten sonra bu manzumelerin Vahdetnâme sahibi Karahisârî'den başka XV. asırda yaşamış Abdürrahîm isminde bir divan şâirine ait olduğunu söylemektedir.⁵⁸ Yukarıdaki şiiirden başka şu iki şiire daha yer vermiştir.

- I -

“Aşkın odı serbeser tutdı cihânı yandırur
Mahz-ı nûr eyler vücûdı cism ü cânı yandırur

⁵⁶ Veysi Efendi (1561-1627) *Tevenâme'*sinde şu beyitle söz konusu beyte gönderme yapmıştır: Peyrev oldum o suhan pervere ettim tövbe Daima rehşiper'i amd ve hatâ ettiklerime.

Bkz. Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1: 43-44.

⁵⁷ Ömer b. Mezid, *Mecmû'atü'n-Nezâir*, haz. Mustafa Canpolat (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1982), 226-227.

⁵⁸ Sadettin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri Ansiklopedisi*, (İstanbul: tarihsiz), 1: 242.

Âşıkın kalbinde şevkin şemmesin kılsam beyân
 Ol hevâ germiyyeti kevn ü mekânı yandırur
 Ger cemâlin şu'lesinin zerresin keşfeylesem
 Şevk-ı nün şems ü mâh ü âsmânı yandırur
 Ey gönül Mûsî gibi ol tâlib-i dîdâr-ı dost
 Varlığın bir gün tecellî nâgehânî yandırur
 Işka münkirdür safâsız sofi bilmez anı kim
 Âşıkun cânını ışk odı nihânî yandırur
 Derdi ışk âteşlerin şerh idemez Abdürrahîm
 Neylesün ol söz dile gelse lisânı yandırur.”⁵⁹

- II -

“Cân ü dil ışkundan oldu bî karâr ü zâr mest
 Kime kim peymâne sunsa ışk ider nâçâr mest
 Bir tecellî irdi hüsnünden vücûdum Tûr’una
 Kim hezâran İbn-i İmrân’ı ider sad bâr mest
 Ben kaçan bulam beni ışkun yitürdi benliğüm
 İster ağyârı bulur mı anı k-ider yâr mest
 Ol ki ışkun mestidür derman yiter derdün ana
 Dir iken Mansûr Enelhak kıldılar berdâr mest
 Gerçi varlık milkini yoğitdi ışkun leşkeri
 Oldı ol gencîne-i vîrâne dil mi’mâr mest
 Gördi hâlîdür nişandan râhını çün ışk eri
 Bî nişandan baht-ı bâkî buldı bu seyyâr mest
 Kıldı cevher unsuriyyâtı İlâhî nûr ile
 Anınçün oldu âb ü bâd ü hâk ü nâr mest
 Mest ü mahmûr oldu ol meyden basîret ehli çün
 Lâcerem Abdürrahîm’dir ülülebsâr mest
 Keşf idersem gam değil esrâr-ı ışkı şâd olub
 Nice setr idem sözi çün kıldı ol Settâr mest.”⁶⁰

⁵⁹ Ergun, Türk Şairleri Ansiklopedisi, 242-43.

Merzifonî'ye ait olan bu iki şiirden başka şeyhin 16. kuşaktan torunu olup büyük dedesi hakkında müstakil bir eser kaleme alan Berin Taşan, dedelerinden babasına intikal eden başka bir gazelini kitabına almıştır.

“Yine derya gibi cûş etti aşkın
Başımı aşk ile hoş etti aşkın
Kadeh sundu elimî içtim ânı
Delirdim beni sarhoş etti aşkın.
Gehî aklım götürdü verdi idrâk
Gehî bî-akıl bî-hûş etti aşkın
Giderdi levh-i dilden nakş-ı gayrı
Muhabbetnâme menkûş etti aşkın
Bu dünyanın yuvasında öterken
Uçurup bir acîb kuş etti aşkın
Sürüp Abdürrahim’i himmetiyle
İletti Mürşid’e tûş etti aşkın.”⁶¹

Şiirlerinde “Rûmî” ve “Abdürrahîm” mahlaslarını kullanan⁶², sûfî kimliği yanında şâirliğiyle de öne çıkan Şeyh Abdurrahîm hakkında Taşköprüzâde şu dikkat çekici cümleleri kullanmıştır:

⁶⁰ Ergun, Türk Şairleri Ansiklopedisi, 243.

⁶¹ Taşan, *Merzifonlu Şeyh Abdürrahim Rûmî*, 111. Merzifonlu Hilmi Dede (1825-1913), bu şiiri okuyunca çok mütehasis olmuş ve nazîre olarak şu tahmisi yazmıştır:

Hakkatten haber gûş etti aşkın	“Giderdi levhi dilden nakşi gayri”
Sima-ı cana menkuş etti aşkın.	İnayet eyleyüp her bahşi neyri.
Kamu varlıklarım boş etti aşkın	Görür ancak kılanlar aşkı seyri
“Yine derya gibi cûş etti aşkın	Kalup birlikte gitti gayrı ayrı
Başımı aşk ile huş etti aşkın.”	“Muhabbetname menkuş etti aşkın.”
Ayan oldu o dem aşkın nihanı	“Bu dünyanın yuvasında öterken”
Hemen gayb eyledim hep inü anı	Hem erzak danelerinden üterken
Olonca benliğim bilcümle fâni	Erüşüp bir ateş aşka tüterken
“Kadeh sundu elime içtim anı	Halâsım ruzi şeb daim dilerken
Delirdim beni serhuş etti aşkın”.	“Uçurup bir acib kuş elti aşkın.”
Dili bu masivadan eyledi pak	“Sürüp Abdürrahimi himmetile”
Gönülde kalmadı bir harû haşak	Edüp perverde nice nimetile
Kılop her arzu perdelerin çak	Yetürdü maksadına Rif’atle
“Gehi aklım götürdü verdi idrak	Yazınca Hilmi tahmisi dikkatle
Gehi biaklü biyhuş etti aşkın.”	“İletüb mürşide tuş etti aşkın.”

Bkz. Merzifonlu Dedezâde Mehmet Hilmi, *Külliyât*, haz. Orhan Bilgin, (İstanbul: 1984), 72-73; Vehbi Cem Aşkun, “Merzifonlu Abdürrahim Rumî”, *Halk Bilgisi Haberleri* 79 (1938): 152-53.

⁶² Vassâf, *Sefîne*, I: 266.

Galebât-ı halecât-ı aşk ve şevk zamanlarında Rûmî mahlas ile Türkî eş'âr de-
yup ol eş'âr-ı suzinâk ile halk-ı âlemi yakar yandırır idi. Ashâb-ı aşkı şem'-i
dilsûz gibi canından usandırır idi.⁶³

SONUÇ

Abdürrahîm-i Rûmî, 15. yüzyılın meşhur mutasavvıf şairlerinden olup Zeynüddin Hâfî'nin baş halifesi olarak Merzifon'da irşad vazifesini deruhte etmiştir. Zeynüddin Hâfî'nin "Bir aşk kütüğün yakıp, Diyâr-ı Rûm'a attık" ifadesiyle övdüğü Abdürrahim-i Rumî ile birlikte Abdüllatif-i Kudî, Zeyniyye tarikatının Anadolu'da yayılmasının öncüleri olmuşlardır. Bir aydın tarikatı olarak bilinen Zeynîlik, Halvetîlik ve Nakşîlik gibi Anadolu'da etkili olamamış ancak oluşturduğu kültürel etkiyi asırlarca devam ettirmiştir.

Abdürrahim-i Rûmî'nin halifeleri arasında en meşhuru, kelâm âlimlerinden Hayâlî ismiyle meşhur Şemseddin Ahmed'dir. Ayrıca Mevlânâ'nın Mesnevî'sini, Mesnevî-i Murâdiyye ismiyle ilk defa Türkçeye çeviren ve "Muinî" mahlası ile bilinen Muinüddin bin Mustafa'nın Merzifonî'nin müridi olabileceği değerlendirilmektedir.

Abdürrahîm-i Rûmî'nin *İrşâdü'l-enâm*, *Divançe-i İlâhiyât* ve *İşknâme* isimli eserlerinden maalesef hiçbirisi günümüze ulaşmamıştır. Günümüze sadece birkaç şiiri ulaşan Merzifonî, aynı çağda yaşamış olan Abdürrahîm Karahisârî ile sıklıkla karıştırılmıştır.

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde Türkçe Yazma eserler 1359 numara da kayıtlı olan eser Abdürrahim Karahisârî'nin *Vahdetnâmesi* olup sehven Abdürrahîm Rûmî'nin *İşknâme*'si olarak kaydedilmiştir. Bu eserin Abdürrahim Karahisârî'nin *Vahdetnâmesi* şeklinde düzeltilerek kayıt altına alınması araştırmacıların yanılmasını önleyecektir.

Abdürrahim Rûmî'nin *İşknâmesi* henüz bulunamamış olmakla birlikte Karahisârî *İşknâme* adlı bir eser yazmamıştır. Bu isimle yazılan nüshalar *Vahdetnâme*'den seçmeler olup bu nüshayı yazanlarca *İşknâme* olarak isimlendirilmiştir.

Araştırmamız esnasında dikkat çeken diğer bir husus, Merzifonî'nin elimizdeki bütün şiirlerinin "Abdürrahîm" mahlası ile yazılmış olmasıdır. Kayıtlarda, şiirlerinde "Rûmî" mahlasını kullandığı için bu ismi aldığı belirtilmiş olmasına rağmen bu mahlasla yazılmış şiirleri maalesef günümüze ulaşmamıştır.

⁶³ Taşköprüzade, *Şekaik*, 90.

KAYNAKÇA

- Abdizâde, Hüseyin Hüsameddin. *Amasya Tarihi*. İstanbul: 1927.
- Abdurrahman Cami. *Nefahâtü'l-Üns min Hazarâti'l-Kuds Tercümesi*. trc. Lâmiî Çelebi. İstanbul: Marifet Yayınları, 2005.
- Ağış, Fazıl. "Abdürrahim-i Rûmî ve Abdürrahim-i Karahisarî'nin Işk-nâme'leri". *Türk Dili* 555, 1998.
- Âşıkpaşazâde, Derviş Ahmed. *Âşıkpaşazâde Tarihi*. nşr. Ali Bey. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1332.
- Aşkun, Vehbi Cem. "Merzifonlu Abdürrahim Rumî". *Halk Bilgisi Haberleri* 79 (1938): 152-53.
- Azamat, Nihat. "Abdurrahîm-i Rûmî". *D.İ.A.* I: 293. İstanbul: 1988.
- Bebek, Adil. "Hayâlî". *D.İ.A.* 17: 3-5. İstanbul: 1998.
- Bilgin, A. Azmi. "Vahdetnâme". *D.İ.A.* 42: 435-436. İstanbul: 2012.
- Bursalı Mehmed Tahir Efendi. *Osmanlı Müellifleri*. haz. A. Fikri Yavuz - İsmail Özen. İstanbul: Meral Yayınevi, ty.
- Ergun, Sadettin Nüzhet. *Türk Şairleri Ansiklopedisi*. İstanbul: tarihsiz.
- Evliya Çelebi. *Seyahatnâme*. haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman. 2. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.
- Gönçer, Süleyman - İlaşlı, Ahmet. *Afyon İli Tarihi*. 1971.
- Hoca Sadeddin Efendi. *Tâcü't-Tevârih (Os.)*. 1862.
- _____. *Tâcü't-Tevârih*, haz. İsmet Parmaksızoğlu. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979.
- Kara, Mustafa. "Abdüllatîf el Kudsi". *D.İ.A.* 1: 257-58. İstanbul: 1988.
- _____. *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*. Bursa: 1990.
- Karpuz, Hacı Ömer. *Abdurrahîm Karahisârî'nin Vahdetnâme'si (Gramer İncelemesi - Metin - İndeks)*. Doktora tezi, Erzurum: 1991.
- Köprülü, Fuad. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1993.
- Köprülü, Orhan F. - Uzun, Mustafa. "Akşemseddin". *D.İ.A.* 2: 299-302. İstanbul:1989.
- Merzifonlu Dedezâde Mehmet Hilmi. *Külliyât*. haz. Orhan Bilgin. İstanbul: 1984.
- Muînüddin bin Mustafa. *Mesnevî-i Murâdiyye*. haz. Kemal Yavuz. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Babaîler İsyanı: Alevîliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslâm-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*. İstanbul: 1996.
- Odabaşı, Mihrican. *Tuhfe-i Nâilî Metin ve Muhteva 1. Cilt S. 234-467*. Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 2009.
- Ömer b. Mezid. *Mecmû'atü'n-Nezâir*. haz. Mustafa Canpolat. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1982.
- Öngören, Reşat. "Muslihuddin Mustafa". *D.İ.A.* 31: 269-271. İstanbul: 2006.
- _____. *Âlimlerin Gözdesi Bir Tarikat Zeyniyye*. 2. Baskı İstanbul: İnsan Yayınları, 2012.
- Özköse, Kadir. "Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Tasavvufî Zümre ve Akımların Rolü". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* VII/1 (2003): 249-279.
- Purgstall, Baron Joseph Von Hammer. *Büyük Osmanlı Tarihi*. İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1993.
- Süreyya, Mehmed. *Sicill-i Osmânî*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.

- Taşan, Berin. *Merzifonlu Şeyh Abdürrahim Rûmî*. İzmir: 2008.
- Taşköprüzâde, İsmüddin Ahmed Efendi. *Tercüme-i Şekaik-i Nu'maniyye (Hadaikü'ş-Şekaik)*. trc. Mehmed Mecdi Efendi. İstanbul: Dârü't-Tıbâati'l-Âmire, 1269/1853.
- Timurtaş, Faruk K. "Mesnevî'nin İlk Manzum Çevirisi". *Mevlânâ'nın 700. Ölüm Yılı-dönümü Dolayısıyla Uluslararası Mevlânâ Semineri*, 1973.
- Togan, A. Zeki Velidî. *Umumî Türk Tarihi'ne Giriş*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1981.
- Topal, Ahmet. "Mesnevî'nin Türkçe Manzum Tercüme ve Şerhleri". *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 32 (2007): 39-51.
- Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*. Ankara: AYK Atatürk Kültür Merkezi, 2002.
- Vassâf, Hüseyin. *Sefîne-i Evliya*. Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar Böl., nr. 2306.
- Yavuz, Kemal – Canpolat, Mustafa – Şanlı, İsmet. *XIV-XV. Yüzyıllar Türk Edebiyatı*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2011.
- Yurd, Ali İhsan. *Fâtiḥ Sultan Mehmed Hân'ın Hocası Şeyh Akşemseddin: Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: 1972.
- Zuhuri Danışman. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*. İstanbul: 1965.

Modern Fas Romanına Bir Bakış

An Outlook on Moroccan Novel

TURGAY GÖKGÖZ

Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Kilis/Türkiye

Dr. Lecturer, Kilis 7 Aralık University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Eastern Languages and Literatures, Department of Arabic Language and Rhetoric, Kilis / Turkey

turgaygokgoz@kilis.edu.tr

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9742-2722>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 5 Mart / March 2019

Kabul Tarihi / Date Accepted: 10 Kasım / November 2019

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Kasım / November 2019

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Kasım / November

Atıf / Citation: Gökgöz, Turgay. "Modern Fas Romanına Bir Bakış". *edid: edebali islamiyat dergisi/ edebali islamic journal* 3/6 (Kasım/November 2019): 17-29.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Web: <http://dergipark.gov.tr/edid> | <mailto:iifdergi@bilecik.edu.tr>

Copyright © Published by Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi / Bilecik Seyh Edebali University, Faculty of Islamic Sciences, Bilecik, 11230 Turkey.

Bütün hakları saklıdır. / All rights reserved.

Öz

Kuzey Afrika edebiyatına bakıldığında genel olarak Fransız sömürgecinin etkisi nedeniyle Arapça edebiyatın yanı sıra Fransızca edebiyat ürünlerinin de varlığı net bir şekilde görülmektedir. Mağrip ülkelerinden biri olan Fas'ta edebiyatçılar, Fransızca'yı bir araç olarak kullanarak bütün dünyaya seslerini duyururken aslında ana dilleri olan Arapça edebiyatın da geri kaldığının da gayet farkındaydılar. Nitekim özellikle bağımsızlık kazanıldıktan sonra Arapça yazın hızlı bir şekilde gelişmeye başlamış ve sömürgeye karşı takınılan tavır ile sömürgecinin ülkeden gidişinin ardından karşılaşılan sorunlar ve toplumsal meseleler edebi ürünlerde kaleme alınmaya başlanmıştır. Başta Mısır ve komşu ülkelerin edebiyatlarından çeşitli mecralarla etkilenilmiş ve özellikle de kısa öykü ve roman gibi çalışmaların üretilmesi sağlanmış ve söz konusu ürünlerin sanatsal bir forma kavuşması da zaman almıştır. Bu çalışmada ise ülkemizde bakir alanlardan biri olan Fas edebiyatından kısaca bahsedilmiş ardından ise Fas romanının gelişim seyrine başlangıç aşamasından başlayarak ayrıntılı bir şekilde yer verilmeye çalışılmış ve Fas romanının önde gelen yazarları ile eserlerine kısaca da olsa değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Arap Edebiyatı, Fas Romanı, Kuzey Afrika, Mağrip Edebiyatı.

Abstract

In the case of North African literature, the existence of French literature as well as Arabic literature is clearly visible due to the influence of French colonialism in general. In Morocco who is one of the Maghreb's countries, while litterateurs are using French as a tool, was also aware of the fact that their mother tongue, Arabic literature, was also lingering. As a matter of fact, after the independence was gained, the Arabic language began to develop rapidly and the problems and social issues encountered after the colony's departure from the country with the attitude towards colonialism began to be written in literary products. It has been influenced by with various channels from Egyptian and neighboring countries' literatures, and especially works such as short stories and novels have been produced and it took time for these products to reach an artistic form. In this study, one of the virgin areas in our country, Moroccan literature is mentioned briefly and then the development of the Moroccan novel starting from the beginning stage was tried to be given in detail, and the works of the leading writers of the Moroccan novel are mentioned briefly.

Keywords: Arabic Language, Arabic Literature, Moroccan Novel, North Africa, Maghreb Literature.

GİRİŞ

Henüz birkaç Kuzey Afrika ülkesinde, Arapça yazılmış ve iyi derecede kurulanmış romanlar, XX. yüzyılın son otuz yılı içerisinde ortaya çıkmaya başlamıştır. Bununla birlikte Kuzey Afrika asıllı olup Arapça yazan yazarların birçoğu, eserleriyle Doğu Arap dünyasındaki okuyucuların da dikkatini çekmeyi başarmışlardır.

Mağrip edebiyatına genel olarak bakıldığında öncelikle Cezayir edebiyatında zikredilmesi gereken romancılar arasında et-Tâhir Vattâr, 'Abdulhamîd b. Haddûka ve Vâsinî al-A'râc; Fas'ta 'Abdulkerim Çallâb, Mubârek Rabî', 'Abdullah el-İrvî, Muhammed Zafzâf, Muhammed Berrâde, Ahmed el-Medenî ve Lahamdani Hamid gibi değerli isimler yer alırken Tunus'ta ise Mahmûd el-Mes'adî, Muhsin b. Diyaf, el-Beşîr Kurayyif, Muhammed es-Sâlih el-Câbirî ve 'İzzeddîn el-Madim dikkat çeken romancılar arasındadır.

Libya'da, Ahmed el-Fakih ve İbrâhîm el-Kevnî önde gelen romancılarıdır¹.

Fas, Cezayir gibi bağımsızlık sonrasında da Fransızca bir edebi yenilenme süreci yaşamıştır. Fas edebiyatının önde gelen isimlerinden olan İdrîs eş-Şarâybî, *Succession ouverte* (1962), *Une Enquête au pays* (Ülkedeki Soruşturma, 1982) ve *La Civilization, ma Mere!* (Annem! Uygarlık, 1972) gibi önemli eserler üretmeye devam ederken 'Abdullatif La'abî ise *Avangart* adlı edebiyat dergisi ve Souffles grubunun (1966-72) kurucuları arasında olup yazın dünyasında önemli bir yere sahiptir.

Bu dönemin ve sonraki yılların başlıca eserleri şunlardır: Hatibi'nin *La Mémoire tatouée* (Dövmeli Hafıza); 1987'de Fransız Prix Goncourt Ödülü'nü alan Tâhir b. Cellûn'un *Harrouda* (Harrouda) ve *La Nuit Sacrée* (Kutsal Gece), Muhammed Hayreddîn'in *Agadir* (Agadir) ve *le Déterreur* (1967), Mustafa Nîssâbûrî'nin *La Mille et Deuxieme Nuit* (Bin İkinci Gece, 1975), La'abî'nin *Le Chemin des ordalies* (Suçlamaların Yolu, 1982) ve *Chroniques de la citadelle d'exil: lettres de prison*, (Sürgün Kalesi'nden Kronoloji: Cezaevi Mektupları, 1972-80). Daha yeni Fas yazarları arasında Edmûn 'Umrân el-Mâlih, 'Abdulhakk Serhân ve Leylâ Hûvârî gibi isimler yer almaktadır².

1. Modern Fas Edebiyatı'na Giriş

Fas; XIX. yüzyılın ikinci yarısından XX. yüzyılın başlarına dek yeni düşünce akımlarından uzak durumda bulunan klasik Arap edebiyatına bağlı kalırken aynı dönemde özellikle Mısır, Suriye ve Irak gibi Arap ülkeleri, edebi ve ilmi kalkınmaya tanıklık etmiştir. Nahda hareketi, Doğu Arap dünyasında XIX. yüzyılın ortalarında başlarken bu hareket Magrip ülkelerinde ise I. Dünya Savaşı'nın başlamasına az bir süre kala ortaya çıkmıştır. Nitekim modern Fas edebiyatı'nın doğuşunda ve gelişiminde siyasi ve sosyal etkenler oldukça etkili olmuştur³.

Modern Fas edebiyatı anlatımı ve estetiğiyle ideolojik sorunlar ve içtimai mevzuların gölgesinde başlamıştır. Bu faktörler 1940'lardan beri nesir türüne, özellikle de kısa öykü yazımındaki ilk girişimlerde yerini alarak 1960'lı yıllara dek etkisini sürdürmüştür⁴. Fas'ta uzun süren siyasi çekişmeler ve kültürel mücadeleler neticesinde ülkenin her yerinde devlet okulları

¹ Hamdi Sakkut, *The Arabic Novel (Bibliography and Critical Introduction 1865-1995)*, (The American University in Cairo Press, New York, 2000) 116.

² Danielle Marx-Scouras, *Encyclopedia of African Literature*, (Editor: Simon Gikandi, Routledge, New York, 2003,) 538.

³ Rukiye Aydemir, Abdulmecîd b. Cellûn'un Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Vâdi'd-Dimâ' Adlı Eserinin Tahlili, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi) 15.

⁴ Ahmed al-Madini, "The Maghrib" *Modern Literature in the Near and Middle East 1850-1970*, Editör: Robin Ostle (Routledge and Kegan Paul, Londra, 1991) 204.

açılmıştır. Başta Avrupa'ya ve Arap ülkelerine araştırmacılar gönderilmiş ve Karaviyyîn Üniversitesi tanzim edilerek önemli reformlar gerçekleştirilmiştir. Böylece edebiyat, içerisinde bulunduğu durumdan sıyrılarak kalkınma aşamasına doğru bir atılım sergilemiştir⁵.

Fas'ta modern edebi türler, sömürge sisteminden ve sosyal faktörlerden ötürü başlangıç ve gelişim aşamalarını kat etmekte gecikmişlerdir. Bağımsızlık sonrası yazarlar, hep engellerle karşı karşıya kalmışlardır. Fransızlardan sonra yüksek mevkilere gelen kimseler, kültürel ve sanatsal alanlara dair kitlelerin özlemlerine duyarsız kalmışlardır. Fransız dili ve kültürü özellikle de Arapça'nın resmi dil olarak benimsenmeye başladığı 1960'lı yıllara değin değerli yerini sürdürmüştür. Bağımsızlıktan sonra ise Fas'ta muhtelif diller ve kültürler aynı toplum içerisinde, bir arada yaşamaya başlamıştır. Ancak gene de ülkede eserlerini Arapça yazan yazarların karşılaştığı bazı sıkıntılar devam etmiştir. Yazarlar, Batılılaşmayla ve yıpranmış bir Arap kültürünü savunanlara karşı da mücadele etmek zorunda kalmışlardır⁶.

1912-1956 yılları arasında bir Fransız himayesi olan Fas, Arapça yazın üretmeye devam etmiş nitekim ilk kurgusal eserler 1920'lerde ortaya çıkarken bununla birlikte 1940'lı yıllarda Arapça roman ve Arapça kısa öykü gelişmiştir. 1960'larda ve 1970'lerde 'Abdulkerîm Ğallâb, Mubârek Rabî' ve 'Abdullah el-İrvî'nin eserleri mükemmelliğin zirvesine ulaşırken Ahmed Safravî'nin kısa hikayeler koleksiyonu *Le Chapelet d'ambre*'nin ortaya çıktığı 1949 yılından önce sadece birkaç Frankofon eser mevcuttu. Frankofon romanlar, Arapça muadillerden daha az sayıya sahip olsa da daha geniş kitlelere ulaşabilmiş ve İdrîs eş-Şarâybi ve Tâhir b. Cellûn gibi yazarlar uluslararası arenada oldukça başarı yakalamıştır⁷.

Fransız sömürgesinin Fas'tan elini çekmesinin akabinde edebi alana nazaran eğitim sektörüyle ilgili olarak daha fazla sorun baş göstermiştir. Bağımsızlık okur-yazar olmayanların oranlarına ve eğitim durumuna ilişkin büyük problemleri de beraberinde getirmişti. Faslıların % 89'u ve kadınların % 98'i okuma yazma bilmemekteydi. Bu oranlar söz konusu dönemde kadın edebiyatının bulunmadığını net bir şekilde gözler önüne sermektedir. Ancak diğer Arap ülkelerine bakılacak olunursa Mısır'dan Aişe Teymûriyye ve

⁵ Aydemir, Abdulmecîd b. Cellûn'un Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Vâdi'd-Dimâ' Adlı Eserinin Tahlili,15.

⁶ Cemal Süreya, Günümüz Fas Edebiyatı Türk Dili Dergisi, (Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017) 409; Aydemir, Abdulmecîd b. Cellûn'un Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Vâdi'd-Dimâ' Adlı Eserinin Tahlili, 17.

⁷ Sakkut, The Arabic Novel (Bibliography and Critical Introduction 1865-1995), 116.

Melek Hifnî Nâsif, Suriye'den Mariyânâ Marrâş⁸ ve Mârî 'Acîmî, Lübnan'dan ise Lebîbe Hâşim ve Zeynep Fevvâz gibi kadın isimlerin dil, edebiyat, düşünce alanlarındaki varlıkları mühimdir.

Bu ikileme mücadele etmek için yeni hükümet temel hedeflerinin eğitim kurumlarının Araplaştırılması ve her seviyedeki genel erişimin ve tüm sistemlerin birleşmesi olduğunu ilan etti. Üç yıl sonra, 1959 senesinde Milli Eğitim Bakanlığı kuruldu. Bu reformlar 1960'lı yıllarda Fas'ta modern anlamda edebiyatın refahı için verimli bir çevre inşa edilmesiyle sonuçlandı. Fas edebiyatı Ahmed Safravî, İdrîs eş-Şarâybi, Muhammed Şukrî, Tâhir b. Cellûn, Hannâse Bennûna, Fatma Mernissi, Bâhâ' Trâblusî ve Leylâ el-'Alamî gibi yazar nesli ile gelişti⁹.

Sosyal ve politik bir bağlamda bağımsızlık sonrası Fas'ta Muhammed Şukrî, İdrîs el-Hûrî ve Muhammed Zafzâf gibi isimler Fas'ın günlük yaşamını ve gerçekliklerini yazmakta olup aynı zamanda sosyo-politik durumdan ilham almaktaydı.

Fas, 1950'den 1970'lere kadar bağımsızlıktan sonra doğu Arap ülkelerinin estetik türlerinden etkilenen ve Batı edebiyatının trendlerinden ilham alan bir edebi canlandırma hareketi yaşayacaktı. Nitekim tarihi boyunca, Fas romanı büyük ölçüde Doğu edebiyatı yazarlığının estetiğinden etkilenmiş ve buna bağlıydı.

Abdullah Guennoun, XIX. yüzyılın sonlarında ve XX. yüzyılın başlarında Fas'ın entelektüel ve edebiyat etkinliklerinin taklitlerden ibaret olduklarını savunmaktadır. Yazarlar kitaplarını eski nesillerin yazdıkları gibi yazıp aynı klasik teknikleri kullandılar. Guennoun aynı zamanda bu eserlerin edebi bir değeri olmadığını ve edebi üretimin üç yüzyıl önce yazılanlardan farklı olmadığı için yaratma ve yenilik ruhundan yoksun olduğunu savunmaktadır.

Aslında, eski Fas kurgularının ilk göze çarpan özelliği, yazarın edebiyat eserlerinde otobiyografik unsurlarının varlığıdır. 1938'de Abdulllah Guennoun'un *en-Nubuğu'l-Mağribi fi'l-Edebi'l-Arabi* (Arap Edebiyatında Modern Akıl) adlı kitabı Fransız sömürge yetkilileri tarafından tartışmalı ve yıkıcı temyizleri nedeniyle yasaklandı. Bu çalışma ilk kez Fas'taki Arap edebiyatının tarihini ele aldı; Buna ilişkin Gonzalo Fernandes Parrila şunları ifade etmektedir:

⁸ Hakkında detaylı bilgi için bkz: Turgay Gökgöz, "İlk Arap Kadın Gazeteci Mariyana Marraş", *Doğu Edebiyatlarında Kadın*, (Demavend Yayınları, İstanbul, 2016)

⁹ Ömer İshakoğlu, "19 yüzyıl Arap Nahda Hareketinde Kadın Yazarların Rolü", *Şarkiyat Mecmuası* (21)(İstanbul, 2012) 45-46. Academia," North African Women Writers", erişim: 28 Ocak 2019, https://www.academia.edu/11651959/North_African_Women_Writers.

“Fas’ın uzun ve devam eden Arap edebi geleneğine dikkat çekmek ve halkının klasik Arap edebiyatına ve İslam mirasına katkılarını vurgulamak bu çalışmanın amacıydı. Bu çalışma, Kannun nesrinde Endülüs’ün fatihi olan Tarık İbn Ziyâd’ın ünlü Hutbesi’ne kadar uzandığı ilk ulusal edebiyat kanonunun yaratılmasına kararlı bir şekilde katkıda bulundu. Abdullah Kannun’ın kitabı daha sonra edebi çalışmalar alanındaki sömürgeci uygulamalara karşı yurtsever bir tepki olarak anlaşılabilir. Ancak, bu, türünün ilk girişimi değildi. 1929’da Muhammed İbn el-Abbâs el-Kabbac halihazırdaki modern edebiyat eleştirisinin öncüsü olarak kabul edilen Faslı şairlerin bir antolojisini yayımladı.”¹⁰

Tatavvuru’n-Nakdi’l-Edebi’l-Arabi fi’l-Mağrib adlı kitabında Faslı eleştirmen Abdulhamid Akkar temel amacının Fas’taki Arap edebiyatını meşrulaştırmak olduğunu ifade etmektedir. Abdullah Guennoun’a ait olan *en-Nubuğu’l-Mağribi fi’l-Edebi’l-Arabi* ve el-Kabbac’ın *el-Edebu’l-Arabi fi’l-Mağribi’l-Aksa adli* antolojisi, temel eleştirel taşıyan metinler olarak aynı zamanda Fas’ın Arap edebiyat geleneğindeki edebi eserlerini sömürgecilikle mücadelenin sembolik bir yolu olarak yeniden tanımlamayı da amaçladı. Bağımsızlıktan sonra, modern Fas edebiyatı içerisindeki edebi türleri betimlenmesi için çabalar gösterilmeye başlandı. 1964 yılında Guennoun, *Ehâdis ‘ani’l-Edebi’l-Mağribî* (Modern Fas Edebiyatı Üzerine Düşünceler)’yi yayımladı. Bu çalışma modern edebiyat ve klasik Arap edebiyatı arasında bir çizgi çizerek sanatsal yöntemlerin, türlerin ve yazarların kataloglanması ve sınıflandırılmasına dair ilk eleştiriydi¹¹.

2. Modern Fas Edebiyat’ında Roman Türü

Fas romanı tarihine bakıldığında yetmiş yıla uzanan bir geçmişi bulunmaktadır. Fas romanı, edebi bir tür olarak bağımsızlık sonrasında gelişmeye başlasa bile tohumları bağımsızlık öncesinde atılmıştır. Aslında modern anlamda roman bağımsızlık öncesinde bilinmediği hususunda araştırmacılar hemfikirdir. Nitekim Faslı edebiyatçılar, şartların olgunlaşmaması sebebiyle roman yazımının temel unsurlarını bilmemekteydiler ve bu yüzden romancıların çalışmaları nesir geleneği içerisinde karmaşıklık içerir. Dolayısıyla bu türdeki çalışmalar eleştirmenler nazarında öyküsel üsluba daha yakın, sanatsal üsluba daha uzak olan makame, tercüme romanlar, uyarlama çalışmalar ve kısa öykülerden meydana gelmiştir.

Fas romanının gelişimi üç ana merhaleye ayrılır. Kuruluş merhalesi (Genelksel merhale), yayılma merhalesi (Doygunluk merhalesi) ve gelişim

¹⁰ Lhoussein Simour, Larbi Batma, Nass el-Ghiwane and Postcolonial Music in Morocco, (North Caroline, 2016) 28.

¹¹ Simour, Larbi Batma, Nass el-Ghiwane and Postcolonial Music in Morocco, 28.

merhalesidir. Bu türde tarihi roman, modern roman, sembolik roman ve çok boyutlu roman ve biyografi gibi çeşitli şekiller görülebilir.

Fas romanı başlangıç aşamasındayken kendisinden önceki roman örneklerini taklit etmiştir. Bu türün başlangıcına ilişkin çeşitli görüşler mevcut olsa da Ibnu'l-Muakkat'a ait olan ve 1932 senesinde yayımlanan *Rihletu'l-Merâkeş* (Marakeş Yolculuğu) adlı eser, Fas romanındaki ilk çalışma olarak kaynaklarda yerini almaktadır. et-Tehâmî el-Vezânî'nin *ez-Zâviye* (1942) ve 'Abdulhâdî Bûtâlib'in *Veziru Ğirnâta* (Ğirnâta'nın Veziri, 1950) adlı eserleri ise romanın başlangıç aşamasındaki ilk örnekler arasındadır¹².

İkinci merhalede ise Mağrip romanı, gerek içerik gerekse şekil itibarıyla roman yazımı esaslarına dayanmıştır. Bu dönemde ilk denemelerden başlanılarak aslında orijinalliğe sahip ilk romanlara ulaşılmıştır. Ayrıca toplumcu gerçekçi¹³ akımın romanlara hakim olduğu görülmektedir. Romanın gelişimi ve tam olarak yerleşmesi dikkat çekici bir aşamaya gelse bile 1960'lı, 1970'li yıllarda ve 1980'li yılların başına dek hitabet, ideolojik tartışmalar ve hakim olan görüşler üzerinden roman, pragmatist tarafını yitirmemiştir¹⁴.

'Abdulmecîd b. Cellûn'un otobiyografisini anlattığı *Fi't-Tufûle* (Çocukluk), 1957) adlı romanı bu türün Fas'ta sanatsal manada kendisini bulabilen ilk eser özelliğine sahip olduğu ifade edilebilir. 'Abdulkerîm Gallâb'ın *Seb'atu'l-Ebvâb* (Yedi Kapı, 1965), *Defennâ'l-Mâdî* (Geçmiş Gömdük, 1966) ve Muhammed 'Azîz el-Habâbî'nin *Cîlu'z-Zama'e* (Susuzluk Nesli, 1966) adlı eserleriyle birlikte Fas romanı, 1960'lı yıllarda gelişme göstermiştir¹⁵. Keza bu dönem içerisinde 'Abdurrahman Fâsî ve Ahmed Bennânî'nin eserlerinin varlığı da görülmektedir¹⁶.

Eğer Fas romanına bu merhale içerisinde bir zaman atfetmek istenirse bu sürecin bağımsızlık sonrasının ilk otuz yılı olduğunu ifade etmek gereklidir.

¹² Cîng, a.g.e., s. 51. Vâng Cîng, *el-Fennu'r-Rivâi bi'l-Mağrib mine't-Ta'sil ile't-Tecrîb*, (Câmî'atu Muhammed el-Hâmis Ekdâl Mensûratu Kulliyeti'l-Âdab ve'l-Ulûmi'l-İnsâniyya, Rabat, 2013) 51.

¹³ Sanatın toplumsal yönünü vurgulamasıyla farklılaşan bir sanat anlayışı olan Toplumsal Gerçekçilik, XIX. yüzyılda yaşanan siyasal olaylar ve Fransa'da Gustave Courbet'in öncülüğünü yaptığı gerçekçilik akımından doğmuştur. Toplumcu gerçekçilik akımı dahilinde eserlerini kaleme alan yazarlar içerisinde Mısır'da Abdurrahman eş-Şerkâvi, Yusuf İdris ve Cemâl el-Ğitânî, Suriye'de Hannâ Mina, Abdusselâm Uceylî, Cezayir'de Tâhir el-Vattâr ve Filistin'de Ğassân Kenefânî ve Lübnan'da İlyas el-Hûrî gibi isimler yer almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Alparslan Tekin, "Çağdaş Türk Resminde Sosyal Gerçekçi Yorumlar ve Çözümlemeleri", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, (Konya,2014)10; Rahmi Er, "Roman (Arap Edebiyatı)" *DIA*, C. XXXV,165.

¹⁴ Cîng, el-Fennu'r-Rivâi bi'l-Mağrib mine't-Ta'sil ile't-Tecrîb, 51.

¹⁵ Cîng, el-Fennu'r-Rivâi bi'l-Mağrib mine't-Ta'sil ile't-Tecrîb, 51.

¹⁶ Aydemir, "Abdulmecîd b. Cellûn'un Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Vâdî'd-Dimâ' Adlı Eserinin Tahlili", s. 16.

1960'lı ve 1970'li yıllarda ve 1980'li yılların başlarına dek önde gelen roman çalışmaları şu şekildedir: 'Abdulmecîd Cellûn'un *Fî't-Tufûle* (1957), 'Abdulkerîm Gallâb'ın *Mu'allim 'Alî* (Muallim Ali, 1971), Muhammed 'Azîz el-Habbâbî'nin *Cîlu'z-Zama'e* (1967), Mubârek Rebî'nin *Rıfkatu's-Silâh ve'l-Kamer* (Silah ve Ayın Dostluğu, 1976), Muhammed Zafzâf'ın *el-Mer'e ve'l-Verde* (Kadın ve Gül, 1972). Nitekim bu yazarlar, Fas'ta roman sanatının teknik yeterlilik bakımından yayılmasında ve gelişmesinde önemli bir rol oynamışlardır¹⁷.

Bu merhale içerisindeki romanlar Fas'taki roman sayısının toplamının yarısından fazlasını temsil etmektedir. Nitekim Fas romanlarının sayısının iki yüzden fazla olduğu düşünülmektedir. Buna izafeten Fas romanları edebi, kültürel ve akademik sahalara empoze edilirken dönemin olaylarını teorilerle ve edebi bir değerlilikle ele almıştır. Şüphesiz ki bu merhaledeki roman üretimi nicelik ve nitelik bakımından deneme özelliği taşımaktaydı ve modern Fas'ta düşüncenin gelişimi ve edebi yazım sahasında karakteristik bir niteliği temsil etmekteydi¹⁸.

Muhammed Zafzâf'ın *el-Mer'e ve'l-Verde* (1972) adlı romanı sanatsal bir romandır. Muhammed Şukrî'nin *el-Hubzu'l-Hâfi*¹⁹ (Sade Ekmek) adlı romanı ise biyografik bir romandır. 'Abdulkerîm Gallâb'ın *el-Mu'allim 'Alî* (1971) adlı romanının ise Fas sembolik romanına oldukça katkı sağladığını ifade etmek gereklidir²⁰.

Aslında 1960'lı yıllara bakıldığında Fas romanı tarihinde bir dönüm noktası olduğu ve modern Fas kurgularının doğuşuna tanık olunmuştur. 1960'ların nesir yazarları, toplumsal meselelerle ilgilenme geleneğini başlattı. Fas toplumu ve politikasını ilgilendiren gerçek sosyal kaygıları sunmak için mücadele ettiler. 1970'lerde Faslı romancılar, resmi makamlarla sansür veya sıkıntıdan kaçınmak için, kendisini toplumdan ve siyasetten uzaklaştırmayı seçti ve en büyük hayal gücüne sığındı. Yazarın benliği 1970'li ve 1980'li yılların başlarında yazılan romanların ana teması oldu²¹.

¹⁷ Cîng, el-Fennu'r-Rivâi bi'l-Mağrib mine't-Ta'sil ile't-Tecrîb, 6-7

¹⁸ Cîng, el-Fennu'r-Rivâi bi'l-Mağrib mine't-Ta'sil ile't-Tecrîb, 9.

¹⁹ Romanın ilk bölümünde yazar Muhammed Şukrî, kendi hayat hikayesine yer vermiştir. Romanın çoğunluğunda geçim sıkıntısının söz konusu olması nedeniyle romanına *el-Hubzu'l-Hâfi* adını vermeyi yeğlemiştir. Romanında baskıcı bir babanın yetkisi altındaki bir ailede yaşayan bir gencin öyküsünü anlatan yazar, babanın davranışlarının bir gencin aile sistemine ve ebeveynlerine karşı gelmesini ve bunun sonucunda da feminist ağırlıktaki bir toplumda yaşamayı seçmesini ifade etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: "Nebze 'an Rivâye el-Hubz el-Hâfi", erişim: 25 Mart 2019, <https://weziwezi.com/نبذة-عن-رواية-الحزب-الحافي/>

²⁰ Cîng, el-Fennu'r-Rivâi bi'l-Mağrib mine't-Ta'sil ile't-Tecrîb, 9-10.

²¹ Simour, Larbi Batma, Nass el-Ghiwane and Postcolonial Music in Morocco, 24-25.

Üçüncü merhale ise Fas romanın gelişim tarihi içerisindeki en önemli merhaledir. Bu merhale içerisinde 1980'li yıllardan başlayarak kimi örnekleri şu şekilde sıralamak mümkündür: Muhammed Şukrî'nin *el-Hubzu'l-Hâfi*, 'Abdullah el-İrvî'nin *el-Ferîk* (Takım), el-Meylûdî Şeğmûm'un *'Aynu'l-Feres* (Atın Gözü), Muhammed el-Herâdî'nin *Ahlâmu'l-Bakara* (İneğin Hayalleri), Muhammed Berrâde'nin *Lu'betu'n-Nisyân* (Unutkanlık Oyunu), Muhammed 'İzzeddîn et-Tâzî'nin *el-Mebâ'etu* (Yer) ve Binsâlim Hamîş'in *Mecnûnu'l-Hukm* (İktidar Delisi) gibi²².

Muhammed Şukrî'nin pek çok yabancı dile çevrilen *el-Hubzu'l-Hâfi*²³, Muhammed b. Ali'nin *Yeve'me'l-İktirâ'i* (Seçim Günü) ve Lehamîd Hamdânî'nin *Rihle Harice't-Tarîki's-Seyyâr* (Anayolun Dışında Bir Yolculuk), Tâhir b. Cellûn'un *el-Leyletu'l-Mukaddese* (Kutsal Gece) ve *Tıflu'r-Rimâl* (Kunun Çocuğu) gibi pek çok roman çeşitli ödüllere layık görülmüştür. Diğer taraftan Arap Yazarlar Birliği tarafından yayımlanan XXI. yüzyılın en iyi yüz beş edebi çalışması arasında Fas romanından 'Abdulkerîm Gallâb'ın *el-Mu'allim 'Alî*, Muhammed Zafzâf'ın *el-Mer'e ve'l-Verde*, Mubârek Rebî'nin *er-Rihu'-ş-Şiteviyye* (Kış Rüzgarı), Muhammed Şukrî'nin *el-Hubzu'l-Hâfi*, Muhammed Berrâde'nin *Lu'betu'n-Nisyân*, Binsâlim Hamîş'in *Mecnûnu'l-Hukm*, Muhammed 'İzzeddîn et-Tâzî'nin *Eyyâmu'r-Remâd* (Külün Günleri) gibi çalışmalar yer alırken bu çalışmaların ayrıca Fas romanında sanatsal özellikler taşıyan romanlar arasında olduğu da görülmektedir²⁴.

Fas romanı 1960'lı yıllarda ilerleme kaydederek kendi yerini almıştır. Öykülerde olduğu gibi Fas romanında da öncelikle Batı edebiyatlarının etkisi özellikle de Fransız edebiyatının etkisi görülmekte akabinde Mısır, Suriye ve Lübnan gibi ülkelerdeki yazarların önderliğindeki Arap dünyasının etkisi bulunmaktadır.

Faslı yazarlar, roman ve öykü türlerinde eserler kaleme almaya başladıklarında toplumda var olan çatışma, karsıtlık, sorun ve çeşitli beklentiler gibi durumlarla karşı karşıya kalmışlardır. Bundan ötürü bağımsızlık sonrası Fas romanının toplumsal sorunları da ele aldığı ifade edilmelidir²⁵.

²² Simour, Larbi Batma, Nass el-Ghiwane and Postcolonial Music in Morocco, 7.

²³ Muhammed Zafzâf'ın söz konusu romanına bakıldığında genç Muhammed'in fakirlikle nasıl savaştığını görebiliriz. Bu nedenle kendisi işsizlik yüzünden Daru'l-Beyza'dan İspanya'ya göç etmiştir. Nitekim okuduğu kitapların kendisine ekmek sağlamadığının farkındadır. Diğer Arap gençlerinden farklı olarak o, umutsuzluğun darbe vurduğu bir hayattan ziyade farklı hayatlara dair merak içerisindedir... Roman hakkında detaylı bilgi için bkz.: "Tamâhi'n-nusûsi fi Rivâye el-Mer'e ve'l- Verde li'Muhammed Zafzâf", erişim 25 Mart 2019, <http://kataba.online/تماهي-النصوص-في-رواية-المرأة-والورد>

²⁴ Cîng, el-Fennu'r-Rivâi bi'l-Mağrib mine't-Ta'sil ile't-Tecrîb, 17-18.

²⁵ Aydemir, Abdulmecid b. Cellûn'un Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Vâdi'd-Dimâ' Adlı Eserinin Tahlili, 24.

Genel olarak bakıldığında Fas romanları, Fransız sömürge yönetimine karşı direniş içeren temalarla bağlantılıdır. Aynı zamanda, bağımsızlıktan sonraki dönemin olumsuz yönleri de eleştiren temalar da işlenmiştir. Öte yandan sömürgeciliğe karşı mücadele Cezayir’de²⁶ ve bir dereceye kadar da Tunus’ta birçok romanın teması haline geldi. Bu eğilim Fas’ta o kadar egemendi ki bir eleştirmenin, "*Bir roman yazıyorlar sadece başlıklarını değiştiriyorlar*" ifadesi adeta her şeyi özetlemektedir.

‘Abdulkerîm Ğallâb’ın *Defenna’l-Mâdî* ve *el-Mu’allim ‘Alî* (1977) adlı romanlarına bakıldığında *el-Muallim ‘Alî* adlı romanı aslında *Defennâ’l-Mâdî* adlı romanın ikinci kısmını oluşturmaktadır. ‘Abdulkerîm Ğallâb’ın ardından muhtemelen daha sonraki çalışmaların sahibi olan en çarpıcı isim Mubârek Rabî’dir, *er-Rihu’ş-Şitaviyye* adlı iki ciltlik romanın ilk cildi 1977 yılında, ikinci cildi ise 1978’de basılmıştır. Burada Fas halkının Fransız işgaline karşı olan bağımsızlık mücadelesi kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Ayrıca roman, katı sömürge kurallarının Fas vatandaşlarının yaşamları üzerindeki etkilerini de göstermektedir. Bununla birlikte, bağımsızlıktan kısa bir süre sonra varoluşçu özelliklerin ve anlamsız kahramanların ön plana çıktığı başka bir eğilim ortaya çıkmaktadır. Bu duruma çarpıcı bir örnek ise Muhammed Zafzâf’ın 1974 yılında yayımladığı *Ersife ve Cudrân* (Kaldırımlar ve Duvarlar) adlı eserindeki “Bu Mehdi” karakteridir. Bu romanın önde gelen karakterleri kişisel trajediden muzdarip kahramanlardır. Fas toplumunda bağımsızlıktan önce ve sonra kendisini gösteren hayal kırıklığı, karışıklık, başarısızlık ve genel olarak yetersizlik hallerinde yaşamaktadırlar. Kâsım Mubârek Rabî’nin 1972’de yayımlanan *et-Tayyibûn* (İyiler) adlı romanı da bu tip bir kahramanı örneklendirmektedir. Benzer şekilde, Muhammed Zafzâf’ın *el-Mer’e ve’l-Verde* adlı eserindeki kahramanı da bu yöndedir.

Yazar ve romancı olan Muhammed Şukrî, Fas edebiyatında Arapça yazan tanınmış en önemli figürlerden birisidir. Şukrî’nin geçmişi, bir otobiyografik üçlemenin ilk bölümü olan en ünlü kitabının *el-Hubzu’l-Hâfi*’nin anlatı yapısını oluşturmaktadır. Kitap, stil sahibi bir dilde bazı okuyucular için Fas sokak yaşamında var olan suç, uyuşturucu ve cinselliğin oldukça iyi tasarlanmış tasvirleri ile karakterize edilmiştir. *el-Hubzu’l-Hâfi* Paul Bowles tarafından *For Bread Alone* olarak İngilizce’ye, Tâhir b. Cellûn tarafından *Le Pain nu* adıyla da Fransızca’ya çevrilmiştir.

Kadın yazarlara bakılacak olunursa genel olarak, Mağrip kadın yazarların sayısı özellikle 1990’lı yıllardan itibaren hızla artmaktadır Tunus’taki

²⁶ Bu konuda Ahmet Hamdi Can’ın “Modern Cezayir Edebiyatı ve et-Tahir Vattâr’ın Romanlarında Toplumcu Gerçekçilik”, adlı doktora tezinde yer alan *el-Lâz* adlı romanda Cezayirli-lerin sömürgeci Fransızlara karşı olan mücadelesine ayrıntılı olarak yer verilmiştir.

duruma benzer şekilde, Faslı kadın yazarlar 1980'li ve 1990'lı yıllarda güçlü bir edebi ses bulmaya başladılar. Çoğu Faslı kadın romancı, Tunuslu ve Cezayirli meslektaşları gibi Fransızca da yazarken Arapça yazmayı seçen kayda değer bazı kadın yazarlar da bulunmaktaydı. Bunların arasında Leylâ Ebû Zeyd gazeteciydi ve kurgusal yazılar kaleme aldı²⁷.

Modern Fas edebiyatında 'Abdumecîd b. Cellûn²⁸ tarafından kaleme alınan *Fî't-Tufûle* adlı çalışma Arapça olarak yazılmış ilk eser olarak kabul edilmektedir. Bu eser öncesinde başka metinler de olsa da çok kısa olmaları ve eksikliklerinden ötürü tam bir roman olarak itibar görmemiştir. Söz konusu eser günümüzde okutulmak üzere Fas'ta ortaöğretim müfredatında yerini almıştır. Cellûn, Fas'taki entelektüel çevrenin kurucu bir üyesidir. Yazar olmaktan ziyade o bir eleştirmendir. Önemli bir husus vardır ki Cellûn, Manchester'da büyümüş ve çocukluğunun sonlarında Fas'a dönmüştür. Nitekim onun yarı otobiyografik romanında Manchester'daki yaşamının detayları saklıdır. Cellûn, Fas bağımsızlığını elde edinceye değin Mısır'da kalmış ve burada Mısırlı okuyuculara kolonileşmiş Mağrip'in içinde bulunduğu çıkmaza dair farkındalık yaratmaya çalışmıştır. *Fî't-Tufûle* adlı çalışmasını burada, Mısır'da kaleme almıştır. Nitekim bu eser aslında *Risâlatu'l-Mağrib* adlı derginin tefrika halinde yayımlanmasıdır. Bağımsızlıktan bir yıl sonra bir roman olarak Fas'ta yayımlanmıştır. Metinlere bakıldığında romandan ziyade daha otobiyografik bir yapı hakimdir.

Muhammed Berrâde'nin 1987 yılında yayımlanan *Lu'betu'n-Nisyân* adlı eseri de günümüz Fas ortaöğretim müfredatında yerini almıştır. Bu roman bize pek çok şeyin yanı sıra Fas'ta büyüyen birkaç farklı karakterin sömürge döneminin sonlarına dair hatıralarını sunmaktadır. Berrâde'nin söz konusu çalışması, Cellûn'un milliyetçilikle modernite arasındaki kolay denklemini sorgulamaktadır. Her iki romanda soyut Batı ve geleneksel Fas arasındaki ayırım ve geleneksel alanın özelliklerini belirlemek için temel oluşturmaktadır²⁹.

'Abdullatîf La'abî, hem Arapça hem de Fransızca olarak yazılmış Fas romanlarını, gezi edebiyatı ve onun sözlü eşdeğeri olan makame gibi Fas'ın modern öncesi anlatı geleneklerinden büyük ölçüde etkilenmiş yeni bir yol

²⁷ Academia," North African Women Writers", erişim: 28 Ocak 2019, https://www.academia.edu/11651959/North_African_Women_Writers; Gonzalo Fernandez Parrilla, "The novel in Morocco as Mirror of a Changing", *Contemporary French and Francophone Studies*, 2016, s. 24-25.

²⁸ İlgili yazar hakkında Rukiye Aydemir tarafından "Abdumecîd b. Cellûn'un Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Vâdi'd-Dimâ' Adlı Eserinin Tahlili" adlı bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.

²⁹ Ian Campbell, *Labyrinths, Intellectuals and the Revolution: The Arabic-Language Moroccan Novel, 1957-1972*, (Brill, Leiden, 2013) 39-41.

olarak tanımlamaktadır. Ayrıca Faslı eleştirmen Ahmed el-Yabûrî, Arapça yazılmış Fas romanlarının köklerinin 1920'lerde Fas gazetelerinde yer alan gezi edebiyatı metinlerinin olduğunu iddia etmektedir. Bu romanlar, ithal Mısır gazetelerindeki seri yayınlarıyla bilinen Mısır ve Lübnan romanlarından da etkilenmekteydiler. Bu durum Arapça ve Fransızca olarak yazılan çok dilli romanların birbirine bağlı geçmişlerini göstermektedir. Akademisyen ve araştırmacı Gonzalo Fernández Parrilla, romanın [Fas] da Arapça ve Fransızca ortaya çıkmasının az çok eşzamanlı olduğunu ve her ikisinin de ulusal kültüre ve edebiyata katkısı bulunduğunu ve dolayısıyla bunları birlikte okumanın ve birbirleriyle diyalog içinde oldukları yolları keşfetmenin önemine işaret etmektedir³⁰.

Ayrıca söz konusu son nesil romancıların eserlerinde kullanılan edebi enstrümanlara bakıldığında bilinç akışı³¹, geriye dönüş ve önceleme (prolepsis) gibi teknikler kullanılmaktadır³².

2009 yılına dek Fas edebiyatında genel olarak ortaya konulan eserlere bakıldığında rakamsal olarak şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır: 1942-2009 yılları arasında roman türünde 648, 1938-2009 yılları arasında öykü türünde 602, 1936-2009 yılları arasında şiir türünde 1336 ve 1933-2009 yılları arasında ise tiyatro türünde 191 eser varlığını göstermektedir. Sadece roman türünde 1942-1955 yılları arasında 4, 1956-1969 yılları arasında 14, 1970-1979 yılları arasında 25, 1980-1989 yılları arasında 77, 1990-1999 yılları arasında ise 188 ve son olarak 2000-2009 yılları arasında ise 340 çalışma kaleme alınmıştır³³.

SONUÇ

Bağımsızlığını 1956 yılında kazanan Fas, sömürgecinin uygulamış olduğu politikalar nedeniyle edebi gelişimini geç tamamlamıştır. Fransızca'nın etkisi yüzünden özellikle nesir türlerinin gelişimi zamanında olamamış ve hep bir sonraki döneme sarkmıştır. 1930, 1940 ve 1950'li yıllarda özellikle roman sahasında birkaç çalışma yapılırsa da roman sanatının özelliklerinden mahrum kaldıkları için tam bir roman nazarıyla bakılamamıştır. Ancak 1957 yılına gelindiğinde Cellûn'un *Fî't-Tufûle* adlı eseri Fas edebiyatının modern anlamdaki ilk romanı olarak addedilip otobiyografik türde de sağladığı

³⁰ Karima Laachir, "The Aesthetics and Politics of 'Reading Together' Moroccan Novels in Arabic and French", *Journal of North African Studies*, (2016) 21 (1) 11.

³¹ Özellikle XX. yüzyıl roman ve hikayelerinde sık sık rastlanılan bilinç akışı tekniği, yazarların bir karakterin zihnindeki düşünce sürecini daha doğal hale getirmek, böylece karakteri (ve romanda yaşananları) daha gerçekçi bir şekilde ele almak için kullandığı bir tekniktir. "Bilinç Akışı", erişim: 25 Ocak 2019, <http://edebiyat.k12.org.tr/kavramlar/Bilin%C3%A7+Ak%C4%B1%C5%9F%C4%B1/24>.

³² Sakkut, *The Arabic Novel (Bibliography and Critical Introduction 1865-1995)* 120-121.

³³ Cing, *el-Fennu'r-Rivâi bi'l-Magrib mine't-Ta'sil ile't-Tecrib*, 17-18.

katkılarla da önemlidir. Roman türünde müellifler, özellikle sömürgeye ve politikalarına ayrıca bağımsızlık sonrasındaki toplumsal sorunlara da değinmişlerdir.

KAYNAKÇA

- ABU HAIDAR, F.: "Morocco modern", *Encyclopedia of Arabic literature*, Editor: Julie Scott Meisami, Paul Starkey, C.I, Routledge, London, 1998.
- AYDEMİR, Rukiye: "Abdulmecîd b. Cellûn'un Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Vâdi'd-Dimâ' Adlı Eserinin Tahlili", *İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul, 2017.
- CAMPBELL, Ian: *Labyrinths, Intellectuals and the Revolution: The Arabic-Language Moroccan Novel, 1957-1972*, Brill, Leiden, 2013.
- CİNG, Vâng: *el-Fennu'r-Rivâi bi'l-Mağrib mine't-Ta'sil ile't-Tecrib*, Câmî'atu Muhammed el-Hâmis Ekdâl Mensûratu Kuliyeti'l-Âdâb ve'l-Ulûmi'l-İnsâniyye, Rabat, 2013.
- ER, Rahmi, "Roman (Arap Edebiyatı)" *DIA*, C. XXXV.
- GÖKGÖZ, Turgay: "İlk Arap Kadın Gazeteci Mariyâna Marrâş", *Doğu Edebiyatlarının da Kadın*, Demavend Yayınları, İstanbul, 2016.
- İSHAKOĞLU, Ömer, "19 yüzyıl Arap Nahda Hareketinde Kadın Yazarların Rolü", *Şarkiyat Mecmuası* (21), İstanbul, 2012, 45-46.
- LAACHIR, Karima "The Aesthetics and Politics of 'Reading Together' Moroccan Novels in Arabic and French", *Journal of North African Studies*, (2016) 21 (1).
- MÂDİNÎ, Ahmed: "The Maghrib" *Modern Literature in the Near and Middle East 1850-1970*, Editör: Ostle, Robin, Routledge and Kegan Paul, Londra, 1991.
- MARX-SCOURAS, Danielle: *Encyclopedia of African Literature*, Editor: Simon Gikandi, Routledge, New York, 2003.
- PARRİLLA, Gonzalo Fernandez: "The novel in Morocco as Mirror of a Changing", *Contemporary French and Francophone Studies*, 2016, s. 24-25.
- SAKKUT, Hamdi: *The Arabic Novel (Bibliography and Critical Introduction 1865-1995)*, The American University in Cairo Press, New York, 2000.
- SIMOUR, Lhoussain, *Larbi Batma, Nass el-Ghiwane and Postcolonial Music in Morocco*, (North Caroline, 2016).
- SÜREYA, Cemal: *Günümüz Fas Edebiyatı Türk Dili Dergisi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017.
- TEKİN, Alparslan, "Çağdaş Türk Resminde Sosyal Gerçekçi Yorumlar ve Çözümlemeleri", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, (Konya, 2014)
- "Nebze 'an Rivâye el-Hubz el-Hâfi", erişim: 25 Mart 2019, <https://weziwezi.com/نذبة-عن-رواية-الخيز-الحافي/>
- "Tamâhi'n-nusûsi fî Rivâye el-Mer'e ve'l- Verde li'Muhammed Zafzâf", erişim 25 Mart 2019, <http://kataba.online/تماهي-النصوص-في-رواية-المرأة-والوردة/>
- Academia," North African Women Writers", erişim: 28 Ocak 2019, https://www.academia.edu/11651959/North_African_Women_Writers
- "Bilinç Akışı", erişim: 25 Ocak 2019, <http://edebiyat.k12.org.tr/kavramlar/Bilin%C3%A7+Ak%C4%B1%C5%9F%C4%B1/24>.

Sultan Şimşek, Ahmet Behcet ve Mesrur ve Makrur Bir Ahiret Hikayesi, Akdem Yayınları, İstanbul, 2018.

Sultan Şimşek, *Ahmet Behcet ve Mesrur ve Makrur Bir Ahiret Hikayesi*, Akdem Yayınları, İstanbul, 2018.

TURGAY GÖKGÖZ

Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Kilis/Türkiye

Dr. Lecturer, Kilis 7 Aralık University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Eastern Languages and Literatures, Department of Arabic Language and Rhetoric, Kilis / Turkey

turgaygokgoz@kilis.edu.tr

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9742-2722>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Kitap Değerlendirmesi / Book Review

Geliş Tarihi / Date Received: 6 Nisan / April 2019

Kabul Tarihi / Date Accepted: 10 Kasım / November 2019

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Kasım / November 2019

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Kasım / November

Atıf / Citation: Gökgöz, Turgay. "Sultan Şimşek, Ahmet Behcet ve Mesrur ve Makrur Bir Ahiret Hikayesi, Akdem Yayınları, İstanbul, 2018". *edid: edebali islamiyat dergisi/ edebali islamic journal* 3/6 (Kasım/November 2019): 31-35.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Web: <http://dergipark.gov.tr/edid> | <mailto:iifdergi@bilecik.edu.tr>

Copyright © Published by Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi / Bilecik Seyh Edebali University, Faculty of Islamic Sciences, Bilecik, 11230 Turkey.

Bütün hakları saklıdır. / All rights reserved.

Bir filozof, bir sufi, bir gazeteci, bir edebiyatçı ... Ahmet Behcet, Mısır'ın kendi dönemine hikmetle bakan gözü, muhabbet deryasına dalmış sūfisi, toplumun dertlerine devalar arayan tabibi, çareler bulma gayretindeki eczacısı. Ruhunu Allah'ın kelmından ve Rasul'un (s.a.v.) hayatından nasibine düşenlerle besleyen, ufku geniş, kalemini yıllarca döneminin edebiyat ustalarının dizi dibinde yontarak kıvama getiren bir bilge kişilik. Dünya bir sandık gibiydi onun için ruhun ufuklarından bakınca ve bu yüzden "Sundûku'd-Dunyâ" adlı gazete köşesinden sesleniyordu okurlarına. Kahire gazeteleri ve televizyonları "Ahmet Behcet, sandığının kapısını açtı." diye verdiler vefat haberini. O, öte âleme göçtü, ama bütün diğer ustalar gibi edebiyattan, sanattan, hikmetten payına düşenleri ardına bıraktı eserleri aracılığıyla. Söz konusu çalışmamızda İslami Edebiyatın en değerli isimlerinden olan Ahmet Behcet'in Makrûr ve Mesrûr adlı romanının tanıtımına yer verilecektir.

Daha önce hem M.E.B. ile Akademi İstanbul işbirliğinde gerçekleştirilen Arapça yarışmalarına olan katkılarıyla hem de yayımlanmış olduğu "Bî'l-Arabiyye Nekra' Erba 'îne Kıssa Hekimiyye" ve doktora çalışması olan "Amerika'daki Arap Göç Edebiyatında Din Anlayışı" adlı değerli çalışmalarıyla tanıdığımız Dr. Öğretim Üyesi Sultan Şimşek, Mısırlı yazar Ahmet Behcet tarafından kaleme alınan Mesrûr ve Makrûr adlı romanı hem Arapça orijinalinin hem de takdire şayan bir emek sarf ederek tercüme ettiği Türkçesinin yer aldığı bir eser çerçevesinde okuyucuya sunmuştur. İki dilde yayımlanan romanda, Arap dilini öğrenen öğrencilerin önce Arapça versiyonunu okuyup ardından Türkçesi'ne bakabilmelerine imkan tanınmıştır. Kitap, Akdem yayınları tarafından 2018 yılında Mesrûr ve Makrûr adlı başlığına izafeten Bir Ahiret Hikayesi alt başlığı ile yayımlanmıştır.

Kitap bir önsözün ardından bir giriş ile üç bölüm ve kaynakçadan oluşurken kitabın sonunda Arapça versiyonunda yer alan kimi kelimelerin anlamlarına yer verilmiştir.

Yazar kitabın önsözünde ülkemizde çok da tanınmayan bir isim olan Ahmet Behcet'in hayatından ve edebi kişiliğinden kısaca bahsetmiş ve söz konusu kitabın amacına değinmiştir.

Kitabın giriş bölümünde (s. 13-14) Hz. Peygamber döneminden günümüze değin dini muhtevanın edebiyata girişine dair kısaca bilgi verilirken XX. yüzyılda Modern İslami Edebiyat adlı ekolün kuruluşuna ve Ahmet Behcet'in de bu ekol dahilinde çalışmalar kaleme alan bir yazar olduğuna vurgu yapılmıştır. Aynı zamanda din ile edebiyat etkileşimi göz önünde bulundurulduğunda söz konusu romanın içeriğinin aslında İslami Edebiyat

bağlamında seçkin bir örnek teşkil ettiği gerçeğine de temas edilmiştir. Burada dikkatlerden kaçmaması gereken en önemli şey aslında dini bilgilerle edebi bir kurgunun harmanlanmasının sonucunda akıllarda yer edecek bir çalışmanın ortaya çıkarılmış olması durumudur.

Kitabın birinci bölümünde (s. 17-23) Ahmet Behcet'in hayatı ile edebi kişiliği ve eserlerine ayrıntılı bir şekilde değinilmiştir. Özellikle bu bölüm böyle değerli bir müellifin tanınması ve diğer eserlerine dair çalışmaların yapılması adına mühimdir. Ayrıca Ahmet Behcet'in Tevfik el-Hakim ve Muhammed Hüseyin Heykel gibi Mısır'ın önde gelen edipleriyle tanış olması ve onların övgülerine mazhar olması da gözlerden ırak kalmasına rağmen önemli bir edebiyatçı olduğuna işaret etmektedir.

Ahmet Behcet'in kaleme almış olduğu eserlerine bakıldığında yaklaşık olarak 40 eseri bulunurken özellikle de çağdaş İslami edebiyata ve çocuk edebiyatı gibi türlere yoğunlaştığını görmekteyiz. Ayrıca müellifin hayat-tayken kıymetinin bilinmemesine ilişkin Sahir Ali şu cümleleri sarf etmektedir:

“Dünya onun hakkını vermedi. O da hayatı boyunca sandığı içerisinde çalışmaya devam etti. Devlet ne onun ne de sandığının kıymetini bilebildi”¹.

Kitabın ikinci bölümünde Mesrûr ve Makrûr adlı roman, çeşitli biçimsel özellikleri ve din-edebiyat etkileşimi bağlamında incelenmiştir. Bu bölümde yer alan Mesrûr ve Makrûr Romanında Şekil ve İçerik başlığı içerisinde (s. 27-43) romanın orijinal adına ve yayın evine dair bilgiler yer almaktadır. Romanın içeriğine değinilerek, zaman ve mekan unsurları hakkında bilgi verilmiştir. Romanda yer alan anlatıcıdan, kullanılan tekniklerden ve müellifin üslubundan bahsedilmiştir. Karakterler tanıtılmış ve belirli diyaloglara da işaret edilmiştir. Olay örgüsü bağlamında Ahmet Behcet'in, okuyucunun karakterleri kendi zihinlerinde canlandırabilmeleri adına başarılı tasvirlerle ve betimlemelere başvuruşuna dikkat çekilerek, bu özelliğin romanın akıcılığına katkı sağladığı ifade edilmiştir. Ayrıca bu başlık altında kısa olsa da romanın özeti verilmiştir

Bu bölümün bir diğer başlığı ise Modern Arap Edebiyatında Din Edebiyat Etkileşimi adını taşımaktadır. Burada öncelikle edebiyat ve din kavramlarının tanımları yapılmıştır. Sonrasında ise Hz. Peygamber döneminden günümüze değin dini bilgilerin edebiyatın içerisinde işleniş biçimine ve din edebiyat etkileşiminin nasıl bir seyir kazandığına dair bilgi vermek amaçlanmıştır. Son olarak, modern dönem içerisinde İslami Edebiyat kavramını

¹ Sultan Şimşek, *Ahmet Behcet ve Mesrur ve Makrur Bir Ahiret Hikayesi*, (Akdem Yayınları, İstanbul, 2018) s. 23.

ilk olarak ortaya atan isim olan Seyyid Kutup'a değinilmiş, akabinde bu edebi ekolün en önde gelen temsilcileri arasında yer alan Necip el-Kılânî, 'Îmâduddîn Halîl, Muhammed Hasan Buraygış ve Sa'd Ebû Rîdâ gibi isimlerin önemli rol oynadığı Modern İslami Arap Edebiyatı ekolünden bahsedilmiştir.

İkinci bölümün son başlığı ise Mesrûr ve Makrûr Adlı Romanda Din Edebiyat Etkileşimi'dir. Burada klasik dönemden başlanarak ilk olarak Ebû Abdullah Hâris el-Muhasibî (781-857)'nin *et-Tevehhüm*, ardından el-Hemedânî (398-1008)'nin *el-Makametu'l-İblisiyye* ve İbn Şuheyd (992-1035)'in *et-Tevâbi' ve'z-Zevâbi'* adlı eserleri görülmektedir. İbn Şuheyd'in söz konusu eserinin kaleme alınmasının sadece 20 yıl sonrasında Ebu'l-A'lâ el-Marrî (v.447/1057) tarafından yüksek bir edebi değer taşıyan *Risâletu'l-Ğufrân* kaleme alınmıştır. Bu çalışmalarda bilinmeyen aemlere yolculuk ve ahiretten bahis gibi manevi konuların işlenmesi hususu asırlar boyunca ortak payda da yer aldığını göstermektedir. Burada ayrıca yazar Ahmet Behcet'in, yukarıda zikrettiğimiz çalışmalardan ilham aldığını dile getiren cümleleri de okuyucuya aktarılmaktadır.

Dikkat edilmesi gereken bir durum vardır ki o da soyut kavramların, edebiyat içerisinde daha çok hikayeleme yöntemi üzerinden ele alınarak somutlaştırılmasıdır. Yazar da bu yöneme başvurarak ahiret inancının ve gerçekleşecek olayların okuyucunun zihninde canlanmasını sağlamaktadır. Yazar söz konusu bu eserinin önsözünde ahiret hayatının henüz yaşanmamış bir gerçek olduğunu ve bu nedenle de burada işlenen konunun roman tarzında olmakla beraber aslında roman sanatını aştığını ve roman dışı bir kurguya sahip olduğunu ifade etmektedir. Ona göre bu kitap ileride kaleme almak istediği romanının sadece bir iskeletidir. Ayrıca ahiret hayatını konu aldığı bu çalışmasında Kur'an'dan ayetlere ve hadisi şeriflere yer vermektedir. Böylece okuyucunun zihninde gerçekleşen olaylar somutlaşarak yer edinmekte ve bu durum da romana bambaşka bir haslet kazandırmaktadır. Söz konusu ayetlerin ve hadisi şeriflerin roman içerisinde bağlama göre yeri geldikçe verilmesine özen gösterilmiş ve bu durum bir kurgu dahilinde gerçekleştirilmiştir. Bu kurgu içerisinde okuyucu bir an durup dünya meşgalelerinden sıyrılıp ahiret hayatının gerçekliğine, ölüme, kıyamete ve hesaba çekilme durumlarına uyanmaktadır. Aslında bütün bu unsurlar bir nevi yazarın okuyucuya yansıttığı empati duygusunun ve hayal gücünün ne kadar da güçlü olduğunun bir delilidir. Aslında yazarın da tam manasıyla bunu gerçekleştirmek istediği söylenebilir. Okuyucunun uyanıp kendisine hesap sormasını sağlamaya çalışmaktadır."

Kitabın son bölümü olan üçüncü bölümde (s. 50-230) ise ilgili romanın Arapça orijinali ve Türkçe çevirisi yer almaktadır. Bu bölümde romanın 35 bölüme ayrıldığı görülmektedir. Her bölümde baş karakterler olan Makrûr ve Mesrûr'un dünya hayatından ahirete vasıl oluşuna ve burada yaşamış olduklarına bir silsile halinde yer verilmiştir.

Sonuç olarak Dr. Öğretim Üyesi Sultan Şimşek tarafından Türkçe'ye kazandırılan bu eşsiz güzellikteki romanı okumak, okuyucuyu çok güzel bir manevi yolculuğa çıkarmakla birlikte eşsiz anlatımıyla adeta büyülemektedir.

Hamza b. Ali, *Mishafü'l-Münferid bi-Zâtihi*, y.y, t.y.,

Hamza b. Ali, *Mishafü'l-Münferid bi-Zâtihi*, y.y, t.y,

MEHMET BEŞİR ERGİN

Arş. Gör., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İstanbul/Türkiye
Res. Asst., Marmara University, Faculty of Theology, Istanbul / Turkey

besirah1958@hotmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0103-3595>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Kitap Değerlendirmesi / Book Review

Geliş Tarihi / Date Received: 22 Mayıs / May 2019

Kabul Tarihi / Date Accepted: 10 Kasım / November 2019

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Kasım / November 2019

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Kasım / November

Atıf / Citation: Ergin, Mehmet Beşir. "Hamza b. Ali, *Mishafü'l-Münferid bi-Zâtihi*, y.y, t.y, ". *edid: edebali islamiyat dergisi/ edebali islamic journal* 3/6 (Kasım/November 2019): 37-

43.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Web: <http://dergipark.gov.tr/edid> | <mailto:iifdergi@bilecik.edu.tr>

Copyright © Published by Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi /
Bilecik Seyh Edebali University, Faculty of Islamic Sciences, Bilecik, 11230 Turkey.

Bütün hakları saklıdır. / All rights reserved.

İslam tarihi boyunca birçok farklı fırka/mezhep temel düşüncelerini meşru-
laştırmak için nassları yorumlama faaliyetleri içine girmiştir. Bu yorumlama
faaliyetlerine başvuran fırkalardan biri de Fâtımîler döneminde altıncı halife
Hâkim bi Emrillâh (ö. 411/1021) liderliğinde kurulan daha sonra Hamza b.
Ali, Muktenâ el-Bahâuddîn ve İsmâil et-Temîmî başta olmak üzere mezhe-
bin diğer dâileri tarafından sistemleştirilen Dürzîliktir. *Dürzîlik*, başta Ham-
za b. Ali olmak üzere Muktenâ el-Bahâuddîn, İsmâil et-Temîmî ve diğer
hudud ve dâiler aracılığıyla sistemleştirilen, temelde Hâkim bi Emrillâh'ın
uluhiyeti üzerine inşâ edilen, diğer tüm dinlerin neshedildiği inancına sahip
olan Hâkim ve Hamza'nın yeniden zuhûr etmesiyle birlikte mevcût maddi
dünyanın onların eline geçip Dürzî hükümdarlığının süreceğine inanması
gibi inanç esâsları ile ön plana çıkan bir fırkadır. ¹ Dürzîlik, İsmâîlîlikten
neş'et etmesine rağmen temel düşünceleri, sistem ve doktrinlerini oluşturu-
mak için başta Kur'ân-ı Kerîm olmak üzere Hint ve Yunan felsefesi, eski
Eflatunculuk, semâvî dinler ve daha birçok farklı kaynaktan etkilenmiştir.²
Dürzîlerin bâtinî karakterli bir oluşum olmalarında temel İslâm düşüncesine
muhalif görüşlere sahip olmaları, buldukları toplumda azınlık olarak yer
almaları ve benzeri birçok sâik etkili olmuştur. Böyle bir yapıya sahip olma-
ları nedeniyle tarih boyunca haklarında çok az şey bilinmiş ve hep merak
konusu olmuşlardır. Ancak 19. yüzyıl ile birlikte Dürzîlere ait kutsal metin-
lerin gün yüzüne çıkmaya başlaması başta batıda olmak üzere dünyanın
birçok farklı yerinde haklarında akademik çalışmalar yapılmasına imkan
sağlamıştır. Dürzîlere ait birçok kutsal metin vardır. Bu eserler arasında en
kutsal kitaplardan biri de kitap tanıtımımızın da konusu olan *Mishafü'l-
münferid bi-zâtihi* adlı mahtût eserdir. Eserin tanıtılmasındaki en büyük etken
hem eserin mezhebin kutsal kaynaklarından addedilmesi hem de Kur'ân
âyetlerinin farklı formatlarda kendi düşünce sistemlerine göre yorumlanma-
sıdır.

Eserin tanıtımına geçmeden önce kitabın aidiyeti hususunda bilgi ver-
mek yerinde olacaktır. Öncelikle ifade edilmesi gerekir ki, eserin mezhebin
en önemli kurucularından addedilen Hamza b. Ali'ye ait olup olmadığı hu-
susunda farklı bilgiler mevcuttur. Muhammed Ahmet el-Hatîb, eserin
Dürzîlerin liderlerinden olan Kemal Canpolat tarafından Atıf el- 'Acemi

¹ Dürzîlerin inanç sistemleri ve tarihi hakkında daha geniş bilgi için bk. Mustafa Öz,
"Dürzîlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10: 39-
48; Ahmet Bağhoğlu, *İnanç Esasları Açısından Dürzîlik*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları,
2004), 41-188; Aytekin Şenzybek, *Resâilü'l-Hikme'ye Göre Dürzî İnanç Esasları*, (Doktora Tezi,
Selçuk Üniversitesi, 2008), 40-432.

² Mustafa Şek'a, *İslâm bilâ mezâhib*, 11.Baskı, (Kâhire: Dâru'l-musriyye el-lübniyye, 1996),
313.

desteği ile ve Abdulhâlik Ebî Sâlih hattıyla yazıldığını ileri sürer.³ Ancak her ne kadar bu tür iddialar mevcutsa da Dürzîlerin temel kitabı olan *Resâilü'l-Hikme'* de Hamza b. Ali, bu eseri kendisinin kaleme aldığını açık bir biçimde ifade etmektedir. Bu husus eserin Hamza b. Ali'ye ait olma iddiasını destekler mahiyettedir.⁴

Mishafü'l-münferid bi-zâtihi adlı eserde Kur'ân âyetlerinin birçoğu ya aynen blok halinde alınmış ya da üzerinde kelime ekleme-çıkarma yoluyla birtakım tasarrufta bulunarak tahrif edilmiştir. Eser genel olarak Hâkim bi Emrillâh'ın uluhiyetini ikrâr ederek onu ilâh edinme, Dürzîlerin cennet nimetleriyle nimetleneceği düşmanların ise cezaya müstehak olacağı şeklinde dua üslubuyla yazılmış ifadeler içermektedir. Dürzîler nezdinde bu eser o kadar kutsal bir kitap olarak tellaki edilmektedir ki, bazıları bu eserin i'câz yönüyle Kur'ân belâgâtının üzerinde olduğunu bile ileri sürmüştür. Bu bağlamda eserin Kur'ân'ın bir taklit çalışması olduğu da ifade edilebilir.⁵ Eser, Dürzîlerin uluhiyet, nübüvvet ve meâd hakkındaki inançları hakkında bilgi vermesi açısından tanıtılmaya değer bir kaynaktır. Eser, 44 tane "Arf" denilen başlıktan oluşmaktadır. Eser "Arfü'l-feth" ile başlamakta, "Belâğu'l-hurumât ve arfü miski'l-hitâm" ile sona ermektedir. Eser, toplam 269 sayfadan oluşmakta olup, ek olarak kitabın sonunda birkaç sayfalık ek bilgiler de mevcuttur. Kitaptaki her bir başlığa "Arf" isminin verilme gerekçesi olarak da kitabın sonunda yer alan "Mülâhaza" başlığı altında "A'râf ile künyelendiniz ve işrâf ile de vasıflandınız." sözünden mülhem olduğu zikredilmektedir (s.270-271). Eserin "Mülâhaza" kısmından sonra kitapta geçen yabancı kelime, yer ve isim adlarının anlamını veren bir bölüm de mevcuttur (s.272-278). Yazar, kitabın birçok yerinde Allah'a ait sıfatları mezhebin lâhutî (ilâhî) ve nâsutî (beşerî) olarak tasvîr ettiği Hâkim bi Emrillâh'a hamletmekte, tabiri caizse Hâkim'i uluhiyet makamına yükseltmektedir. Eserin hemen hemen tüm pasajlarında "Yaratıcı Mevlâ sana itaat ettim.", "Ey ilâhım seni tenzih ederim, hamd ve şükür sanadır.", "Ey Mevlâ, seni tenzih ederim. Ey birlerin biri, çift ve tekten münezzeh olan, şey'i, eşyaları ve âlemleri yaratan Mevlâ.", "Ey habibim, şayet çağrın olmasaydı biz sağır kalırdık, nurun olmasaydı biz cemâlini göremezdik.", "Şüphesiz her şeyin sahibi sensin, öldüren de sensin diriltlen de sensin.", "Mevlânız dilediğini insanlardan alır, dilediğini de verir, dilediğini yaratır, istediğini de öldürür, dilediğini de yok eder, şüphesiz o her şeyi kuşatıcıdır, size öğreten de odur." , "Her şeyden haberdarsın, her şeyi bilensin.", "O evveldir, âhirdir, zâhirdir

³ Muhammed Ahmet el-Hatib, *el-Harekâtü'l-bâtmiyye f'l-âlemi'l-islâmî-'akâiduha ve hükmü'l-islâmî fihâ*, 2.Baskı, (Amman: Mektebetu'l-aksâ, 1986), 314.

⁴ Resâilü'l-Hikme, *Risâletü't-tenzih*, (Lübnan: Dâr liecli'l-ma'rife, 1986), 17/94.

⁵ Bk. Şenzeybek, Resâilü'l-Hikme'ye Göre Dürzî İnanç Esasları., 21.

ve bâtıdır.” ve “Ondan başka ilâh yoktur.” tarzında Hâkim’in uluhiyetine delâlet eden ifadeler yer almaktadır. Eserdeki birçok âyet-i kerime de bu minvâlde yorumlanmıştır. Söz gelimi “Allah ve Resûlü bir iş hakkında hüküm verdikleri zaman, hiçbir mü’min erkek ve hiçbir mü’min kadın...” (Ahzâb, 33/36) meâlindeki âyet “Yaratıcı Hâkim/Hâkim bi Emrillâh, dünya işlerinde hükmettiği zaman veya bir hükmü neshettiği zaman, erkek ve kadın muvahhide artık işlerinde başka yolu seçmek yaraşmaz. Hâkim’in emir ve nehiyelerine isyan eden kimse, ters yüz olur, dünya ve ahiretini kaybeder ve de apaçık bir şekilde sapmış olur.” şeklinde te’vîl edilmiştir (s.110-121).

Beri taraftan eserde Hâkim’in ilâh olarak addedilmesinin yanında Hamza b. Ali’nin de onun elçisi olduğu ve ona *Mishafü’l-münferid bi zâtihi* adlı kitabının nâzil olduğu da ayrıca geçmektedir (s.118-119). Bunun yanında tecelli ve işrâk zamanında Kur’ân-ı Kerîm’in hükmünün de ortadan kaldırıldığı iddia edilmektedir (s.41).

Eserde, âyetler mezhebin temel düşüncelerini destekleme mahiyetinde ya kelime ekleme-çıkarma ya da yerine başka bir kelime konulmak sûreti ile tamamen siyâk-sibâk göz ardı edilerek tahrif edilmiştir. Bu bağlamda Yazar, Kur’ân’da Allah lafzının geçtiği birçok yere Hâkim bi Emrillâh ifadesini koyarak açıklamıştır. Bu minvâlde te’vîl ettiği âyetlerden bir kısmına şunları misâl verebiliriz;

1. örnek; “Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin.” (Yusuf 12/87) ifadesi “Hâkim’in rahmetinden ümidinizi kesmeyin.” (s.124).

2. örnek; “...Allah’a yaptığınız yeminleri engel kılmayın...” (el-Bakara 2/224) ifadesi “Hâkim bi Emrillâh’a/Mevlânıza yaptığınız yeminleri engel kılmayın.” (s.176).

3. örnek; “Allah, sizi kayıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz...” (el-Bakara, 2/225) ifadesi “Mevlânız olan Hâkim sizi...” (s.176).

4. örnek; “Allah’ın nimetini saymaya kalksanız, onu sayamazsınız.” (en-Nahl, 16/18) ifadesi “Şayet Mevlânızın nimetlerini saymaya kalkışsanız, onu sayamazsınız.” (s.182).

5. örnek; “...Kendiniz için önceden ne iyilik gönderirseniz, onu Allah katında daha üstün bir iyilik ve daha büyük mükâfat olarak bulursunuz...” (el-Müzzemmil 73/20) ifadesi “...onu Mevlânız Allah katında daha...” (s.185).

6. örnek; “Onlar ayakta dururken, otururken, yatarken hep Allah’ı anarlar...” (Âl-i İmrân 3/191) ifadesi “Onlar ki ayakta, otururken ve yanları üzerinde iken Mevlâ’larını/Hâkim’i anarlar.” (s.185).

7. örnek; “...Şüphesiz Allah hiçbir kibirleneni, övüngenini sevmez.” (Lokman, 31/18) ifadesi “Kuşkusuz Mevlânız kibirleneni, övüngenini sevmez.”

şeklinde birçok âyette Allah kelimesi “Mevlâ” yani Hâkim bi Emrillâh olarak tefsir edilmiştir (s.233).

Yazar, Kur’ân’da Allah lafzının geçtiği yerleri te’vîl ettiği gibi birçok âyeti “muvahhidun”⁶ olarak da yorumlamıştır. Yazarın bu bağlamda te’vîl ettiği âyetlerden bir kısmına şunları örnek verebiliriz;

1. örnek; “...Her topluluk kendi içeceği yeri bildi...” (el-Bakara, 2/60) ifadesi “Her muvahhid kendi içeceği yeri bildi.” (s.3).

2. örnek; “...hiçbir mü’min erkek ve hiçbir mü’min kadın için kendi işleri konusunda tercih kullanma hakları yoktur...” (el-Ahzâb, 33/36) ifadesi “...Hiçbir muvahhid erkek ve muvahhid kadın için...” (s.124).

3. örnek; “...Bu müminlere haram kılınmıştır.” (en-Nur, 24/3) ifadesi “Bu muvahhidlere haram kılınmıştır.”(s.165).

4. örnek; “İnananlar arasında hayâsızlığın yayılmasını arzu eden kimse-ler...” (en-Nûr, 24/19) ifadesi “Muvahhidler arasında...” (s.166).

5. örnek; “Mü’min kadınlara da söyle...” (en-Nûr,24/31) ifadesi “Mü’min muvahhid kadınlara söyle...” (s.167).

6. örnek; “...Ne olurdu da ben de Peygamber ile beraber aynı yolu tutsaydım (el-Furkân, 25/27) ifadesi “Keşke ben de muvahhidlerle beraber olsaydım.” (s.180).

7. örnek; “... Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler...” (el-Hasr, 9/59) ifadesi “Kendileri ihtiyaç halinde bulunsalar bile mümin muvahhidleri kendine tercih eder.” şeklinde Kur’ân’ın birçok yerinde âyetler “muvahhid” kelimesi ile yorumlanmıştır (s.183).

Yazar, kelime değişikliği yanında bazı âyetlere de kelime ilâve ederek nassı aslî manasından çıkarmıştır. Söz gelimi; Nahl 16/125. âyette yer alan “وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ” ifadesi “وَجَادِلْهُمْ وَمَا خَلْفَهُمْ” şeklinde tamamen kelimeler eklenerek âyet hem lafzen hem de manen tahrif edilmiştir (s.98).

Eserde birebir Kur’ân’dan alıntılar da yer almaktadır. Söz gelimi “Arfü’l-emr ve’t-takdîm” de Nur 24/35, Fecr 89/22, Fetih 48/10; “Arfü nidâi’l-hazret” de Hud 11/121, Nuh 71/26; “Arfü’n-nezleti ve’t-tecellî” de Rum 30/11, A’râf 7/91; “Arfü’t-tenbîh ve’l-hidâye” de Rahman 55/17, Bakara 2/10; “Arfü eb-nâi’l- evvelin ve’t-tecellî fî bilâdi’s-sind ve’l-hind” de Sâffât 37/93; “Arfü’l-muharremât” ta da Bakara 2/106. âyetler birebir yer almaktadır (s.10, 12, 15, 17, 18, 133, 154).

⁶ Bununla murâd edilen Bâri’nin tevhidine inanıp zâhiri ve bâtni şeriatı terkeden kimselerdir. Bk. Resâilü’l-Hikme, *Mukaddime*, 1: 24.

Eserde mana açısından da Kur'ân üslûbuna benzer ifadeler kullanılmıştır. Söz gelimi “Arfü nidâi'l-hazret” bölümünde “Yolunda kör bir şekilde babasının izinden gidip yüzüstü sürünen mi? yoksa dost doğru tevhûd'ın nuru ile nurlanmış hiçbir şeye muhtaç olmayan Mevlâ'nın yolu üzere giden mi? hedefe ulaşır” ifadesi Mülk 67/22'de geçen “Yüzükoyun sürünen mi, yoksa doğru yolda düpedüz yürüyen mi daha doğru yoldadır?” meâlindeki âyetten (s.11); “Arfü's-sekaleyn” bölümünde de “İnsanı yarattı, sonra onu şekillendirdi, daha sonra onu hayvan ağacının yapraklarıyla gölgelendirdi, sonra ona beyânı öğretti, ey ins ve cin topluluğu nasıl oluyor da onun nime-tini inkâr ediyorsunuz.” şeklinde uzun bir şekilde devam eden cümleler Rahman sûresinde çokça zikredilen “O halde, Rabbinizin hangi nimetlerini inkâr ediyorsunuz?” ve aynı şekilde yine aynı sûrede yer alan “İnsanı yarattı, ona beyânı öğretti.” ifadelerinden mülhem olması kuvvetle muhtemeldir (s.187).

Eserde, kıyâmet tasvîrini ele alan âyetler de yine kendi düşünce sistemlerine göre yorumlanmıştır. Söz gelimi Hac 22/2. âyette her hamile kadının karnındaki çocuğunu düşüreceği, insanların dehşetten dolayı sarhoş gibi olmaları şeklinde kıyâmetin dehşetini ifade eden âyetler “Arfü'z-zelzele” başlığı altında birebir aynen alınmış; mezkûr âyetin sonunda yer alan “Allah'ın azabı çok şiddetlidir” ifadesi de “Şüphesiz Mevlânız Allah'ın azabı şiddetlidir” şeklinde te'vîl edilmek suretiyle ve “مولاكم/Mevlânız” kelimesi eklenerek alınmıştır. Yine kıyâmet sahnelerinden biri olan güneşin dürülmesini konu edinen Tekvîr 81/1. âyeti de eserde, “semânın güneşi dürüldüğü zaman” tarzında te'vîl edilmiştir (s.44).

Yazar, “Arfü salavâtü't-şerâi'” adlı bölümde ise İslâm'ın temel esâsları olan namaz, oruç, hac ve zekât gibi unsurların da tamamen ilgâ edildiğini ileri sürer. Yazar, ardından kısaca şu hususlar üzerinde durur; Buna bağlı olarak günde kılınan beş vakit namazlar da mücerret rüku' ve secdeden ibarettir. Diğer taraftan Müslümanların zâhiren Kur'ân ile amel edilmesinin nedeni de salt riyadır. Ayrıca böyle bir harekette bulunulmasının yegâne gâyesi de Hâkim bi Emrillâh'ı ve muvahhidleri kandırmaktır. Fakat nihâyetinde bunları yapmakla sadece kendilerini kandırmakta ve beş vakit namaz kılmakla doğru yoldan sapmışlardır. Yazar, namazla ilgili Dürzî mezhebinin temel düşüncelerini serdettikten sonra bir adım daha ileri giderek Müslümanların bedenleri ile Ka'be'ye dönüp namaz kılmaları onların selîm yoldan saptıklarına ve küfrün içine gark olduklarına delâlet ettiğini iddia eder (s.129-130).

Sonuç olarak diyebiliriz ki; *Mishafü'l-münferid bi zâtihi* adlı eser Dürzîlerce çokça kutsal kabul edilmektedir. Eser, özellikle bâtnî hüviyetli bir fırka olan

Dürzî inancını birçok açıdan tanıtmaya yönüyle Dürzîlik literatüründe hiçbir araştırmacının müstağni kalamayacağı temel/birincil kaynakların başında gelmektedir. Mülahaza edilebildiği kadarıyla Kur'ân âyetleri kâh te'vîl edilmiş, kâh âyetlerin yeri değiştirilmek suretiyle ya da kâh tamamen siyâk-sibâk tamamen göz ardı edilerek âyetlerin anlamları bozulacak şekilde âyetlerdeki kelime öbekleri yerine farklı lafızlar getirilmek sureti ile tahrif edilmiştir. Eserde Kur'ân âyetleri bağlamında yapılan yorumlar ne Arap dilinin dilsel ve nahivsel yapısına ne de herhangi bir ilmi delile dayanmaktadır. Ortaya konulan bu yorumların olsa olsa sübjektif ve keyfî yorumlar olduğunu söyleyebiliriz. Ancak durum böyle olmakla birlikte eserin Dürzîlerin kutsal bir kitabı olarak mezhebin temel inanç sistemlerini genel olarak içermesi ve yapılan Kur'ân yorumlama faaliyetleri açısından araştırmacılara Dürzîler hakkında genel bir bakış açısı sunması en önemlisi de az da olsa Dürzîler için Kur'ân'ın kudsiyeti ve atfettiği önem hakkında bir bilgi vermesi yönünden değerli bir kaynaktır. Eser bu yönüyle üzerinde etüt edilmeyi hak eden Dürzîlerin temel kaynaklarından biridir.

KAYNAKÇA

- Bağlıoğlu Ahmet. *İnanç Esasları Açısından Dürzîlik*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004.
- Hatib, Muhammed Ahmet. *el-Harekâtü'l-bâtıniyye fi'l-âlemi'l-islâmî-'akâiduha ve hükümü'l-islâmî fihâ*. 2.Baskı. Amman: Mektebetü'l-Aksâ, 1986.
- Öz, Mustafa. "Dürzîlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10: 39-48. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Şek'a, Mustafa. *İslâm bilâ mezâhib*. 11.Baskı. Kâhire: Dâru'l-mısriyye el-lübnaniyye, 1996.
- Şenzeybek, Aytekin. *Resâilü'l-Hikme'ye Göre Dürzî İnanç Esasları*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2008.